

XII
letnik
številka

4

**jezik
in
slovstvo**

1967

Jezik in slovstvo

Letnik XII. številka 4

Ljubljana, april 1967

Časopis izhaja od januarja do decembra (osem števil)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Toporišič, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Franc Zadavec, Janez Sivec

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tiska tiskarna GP »Celjski tisk« v Celju

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema uredništvo JiS, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 501-8-4

Letna naročnina N-din 20 (200 din), polletna N-din 10 (1000 din), posamezna številka N-din 2,50 (250 din);

za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, N-din 10 (1000 din);

za tujino celoletna naročnina N-din 30 (3000 din)

Rokopise pošiljajte na naslov urednikov

Vsebina četrte številke

Razprave in članki

- Jože Koruza Ob šestdesetletnici Antona Ocvirka 101
Jakob Rigler Register v Dalmatinovi Bibliji 104
Marja Boršnik Ob stoletnici rojstva Mariče Nadliškove 106
Władisław Lubaś O izmenični izpeljavi in konverziji
v slovenskih krajevnih imenih 108
Ignac Kamenik Martin Kačur 111
Jože Toporišič Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij 117

Zapiski, ocene in poročila

- Vilko Novak F. S. Finžgar in Prešernov dom v Vrbi 128
Berta Golob Vsega ni kriv slavist 129
Joža Meze Nekaj besed o slovarju slovaškega jezika 130
Borut Stražar Niko Grafenauer: Pedenjped 131
J. Rotar Slovstveni drobci ob Móru Jókaiju 132
J. Toporišič Slovenian-English Glossary of Linguistic Terms 4/3

Gradivo

V naši reviji še nismo ocenili 4/4

V oceno smo prejeli 4/4

OB ŠESTDESETLETNICI ANTONA OCVIRKA

Redni profesor za svetovno književnost in literarno teorijo na ljubljanski filozofski fakulteti in redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti Anton Ocvirk je pred kratkim (23. marca) dopolnil šestdeseto leto starosti. Letos bo tudi preteklo trideset let, kar je začel z znanstveno-pedagoškim delom na ljubljanski univerzi (nastopno predavanje je imel 26. nov. 1937).

Njegova življenjska pot, ki jo označuje vztrajno delo, zavestno stremenje po znanju in spoznanju ter zgodnji in prodorni nastop v javnosti, se je začela na Žagi v zgornji dolini Soče, bila pa je že v zgodnjih letih povezana z Ljubljano, kamor se je družina preselila. Tu je leta 1927 maturiral na humanistični gimnaziji, se po enem letu študija čiste filozofije na Dunaju (1927/28) vpisal na slavistiko in leta 1931 diplomiral. Po dveletnem študiju primerjalne književnosti v Parizu je leta 1933 promoviral v Ljubljani za doktorja znanosti z disertacijo Levstikov duševni obraz (Levstikov zbornik, Lj. 1933). Nato se je strokovno izpopolnjeval še v Parizu in Londonu, se publicistično udeleževal, nekaj časa urejal Ljubljanski Zvon (1934 in deloma 1935), se habilitiral na ljubljanski univerzi s teoretično monografijo Teorija primerjalne literarne zgodovine (Lj. 1936) in z letom 1937 začel predavati na filozofski fakulteti v Ljubljani. Za leto dni (1944/45) je bil v internaciji v Dachauu. Na univerzi je kot docent, od leta 1946 pa kot izredni profesor predaval poleg primerjalne književnosti tudi novejšo slovensko literaturo, od leta 1949 pa se je povsem posvetil svetovni književnosti in literarni teoriji ter že naslednjega leta napredoval v rednega profesorja. Njegova predavanja iz evropske književnosti in literarne teorije so bila ves čas namenjena tudi študentom slavistike. Ob njih so si generacije slavistov širile literarnozgodovinsko in teoretično obzorje. Izredni profesorjeve predavateljske kvalitete pa so privabljal v predavalnico študente tudi preko študijskih obveznosti. Pred desetimi leti ga je težka bolezen za nekaj časa odtrgala od predavalnice in javnega dela.

Če tipamo za tistim momentom na tej življenjski poti, ki je bil odločilen za življenjsko in poklicno usmeritev profesorja Ocvirka, se moramo nujno ustaviti ob njegovem prvem študijskem bivanju v Parizu. Pred tem se je že od osemnajstega leta javno uveljavljal kot pesnik, pisec krajše leposlovne proze, književni in gledališki kritik ter esejist. Ta dejavnost pa, kakor je bila pogumna in novotarska in čeprav je z njo izpričeval vse večjo literarnozgodovinsko in teore-

tično erudicijo, je v bistvu izhajala iz domačega literarnega in publicističnega izročila ter sodobnega kulturnega ozračja na Slovenskem. Kot pesnik je motivno in oblikovno izšel iz ekspresionizma, pa že kmalu težil po klasični sintezi s tradicijo. To težnjo dobro označujejo tudi njegove besede, ki jih je zapisal o splošnem razvoju naše takratne lirike: »Čuti se notranji preobrat, ki je v nas že dozorel do jasnosti, vendar je oblika novega pesniškega doživetja še v vsem obsegu nedograjena. Prihajamo v novo, svojevrstno klasiko, ki bo dvignila pesnika iz kaotičnega beganja v umirjeno globoko uravnovešenost, ki je psihološko nujna.« (LZ 1929, str. 710.) Zanimivo je njegovo pesniško preskušanje ustaljenih oblik z novo vsebino, tako soneta, tercina, stanc, elegičnega distiha itd., v čemer se nemara kaže zarodek poznejših literarnoteoretičnih preučevanj. S pesnjenjem je po odhodu v Pariz povsem prenehal, kritiki, v kateri je uveljavljal stroga in visoka estetska merila, pa se je še nekaj časa intenzivneje posvečal, čeprav je nikoli ni povsem opustil. Pri tem pa je vse bolj težil k širšim kritičnim pretresom, ki naj bi preko posameznih literarnih umotvorov kazali na značilnosti dobe in literarnega razvoja. Taka pretresa sta Pregled slovenske literature od leta 1918 do 1938 (LZ 1938) in O današnji slovenski prozi (NS 1946).

Za metodološko opredelitev v primerjalni literarni vedi so bila za profesorja Ocvirka izredno pomembna predavanja in dela Paula Hazarda. Pri njem se je v Parizu strokovno izpopolnjeval. Kako globok vtis nanj je napravil pariški profesor, kažeta Ocvirkova eseja o njem: Paul Hazard o primerjalni literaturi (LZ 1933 in v knjigi Razgovori), Paul Hazard in primerjalna književnost (v knjigi P. Hazarda Kriza evropske zavesti, Lj. 1959). Še bolj kot z novimi strokovnimi pobudami je na Ocvirka deloval Pariz s specifičnim vzdušjem in doživetjem velikega sveta. O veliki duhovni sprostivni priči primerjava med esejema Slovenski kulturni problemi (LZ 1931) in Pisma z Montparnassa (LZ 1932). V prvem je še pred odhodom v Pariz poskusil označiti bistvo slovenskega narodnega značaja, ki se mu je pod vtisom pariških doživetij, predmetom drugega eseja, pokazal v novi osvetlitvi. V Parizu se je tudi osebno seznanil s pomembnimi literarnimi in kulturnimi osebnostmi. O sedmih izmed njih, francoskih pisateljih Andréju Gidu, Georgesu Duhamelu in Andréju Mauroisu, ruskih mislecih Leonu Šestovu, Nikolaju Berdjajevu in Alekseju Remizovu ter o svojem profesorju Paulu Hazardu, je napisal eseje, v katerih je orisal njihovo zunanjo podobo, označil njihovo delo in v obliki razgovorov prikazal njihove nazore. Eseji so izšli v knjigi Razgovori (Lj. 1933).

Osnovno področje znanstvenega dela profesorja Ocvirka je primerjalna književnost. Čeprav so se zarodki te znanstvene panoge pri Slovencih pojavljali že pred njegovim nastopom, zlasti v delu Ivana Prijatelja in Franceta Kidriča, je njen pravi začetnik in utemeljitelj prav Anton Ocvirk. Že dovršen del svoje disertacije je zasnoval v tej smeri, predvsem poglavje o Levstikovem literarnem obzorju, s habilitacijsko monografijo pa je dal stroki teoretične temelje ter prikazal njene zarodke, razvoj in uveljavitev v zgodovini literarnih ved. To delo, ki bi dandanes sicer že terjalo dopolnila, ni pomembno le za razvoj literarne znanosti pri nas, saj je eno redkih tovrstnih del in nemara najbolj izčrpno v evropski znanosti sploh. Svoja nadaljnja preučevanja evropskih literarnih tokov je posredoval predvsem v univerzitetnih predavanjih. Poseben pomen med njimi ima sintetičen prikaz evropske dramatike od realizma do simbolizma (1950/51—1953/54), cikel predavanj o literarnih tokovih 20. stoletja (1951/52) in o modernem romanu (1954/55). Pomembnost teh predavanj ni le v tem, da so odpirala

študentom pogled v sodobno in polpreteklo literarno dogajanje v zahodni Evropi, ampak predvsem v tem, da so to obširni in temeljiti prikazi literarnih pojavov, ki še niso bili in deloma tudi še niso sistematično obdelani v evropski literarni znanosti. Objavlja pa analize pomembnih tujih romanov, kakor so: Andréja Gida Vatikanske ječe (1934 in 1965), Williama Faulknerja Svetloba v avgustu (NRazgl 1952), Gustava Flauberta Gospa Bovaryjeva (1964) in F. M. Dostojevskega Mladenič (Sdb 1967). S tem delom je povezana zamisel izdaje stotih izmed najpomembnejših svetovnih romanov z izčrpnimi spremnimi študijami, ki jo ureja in ki je do četrtnine že realizirana.

Pojmovanje primerjalne literarne zgodovine in zamisel njenih znanstvenih nalog pri nas sta pri profesorju Ocvirku povezani s preučevanjem domače literarne preteklosti v njenih odnosih do književnega razvoja v svetu. Zato je njegovo znanstveno delo zasidrano v slovenistiki. Taka je že njegova disertacija, taka je njegova pariška razprava *La pensée européenne du XVIe au XVIIIe siècle et la littérature slovène (Evropska misel od 16. do 18. stoletja in slovenska književnost)* (RLC 1934) in take so njegove študije Lucien Tesnière in kritike o njegovi knjigi »Oton Župančič« (LZ 1933), Slovenska moderna in evropski simbolizem I (NSd 1955), Vpliv družbe na razvoj slovenskega knjižnega jezika (NSd 1955) in Slovenska literatura in realizem (NSd 1961). Predvsem pa je slovenistično njegovo uredniško delo pri Slavistični reviji (1948—1965) in pri Zbranih delih slovenskih pesnikov in pisateljev (od 1946). Obema edicijama je izoblikoval osnovne smernice. Razen tega je tudi sam prevzel uredništvo zbranih del Srečka Kosovela (doslej 1 zv.) in Janka Kersnika (doslej 5 zv.), kjer je v opombe vključil tudi primerjalne izsledke in teoretična dognanja. Kot uvod v zbirko monografij, ki naj bi spremljale in dopolnile zbirko zbranih del, je pripravil za objavo in s komentarjem opremil (skupaj z Dušanom Kermaunerjem) akademska predavanja Ivana Prijatelja Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina (od 1955, doslej 5 zv.), ki jih je prvič pripravljajal za tisk že tik pred drugo svetovno vojno, a je bila izdaja zaradi vojne prekinjena po nekaj zvezkih. Razen tega je uredil in z uvodnima študijama opremil tudi dva izbora Kosovelovih pesmi (1931 in 1954).

Posebno vidno mesto v Ocvirkovem znanstvenem delu pa zavzema preučevanje literarnoteoretičnih vprašanj. Tudi te raziskave temelje na gradivu iz slovenske književnosti. Teoretičnim vprašanjem je posvečena že njegova habilitacijska monografija. Žal pa je tudi na tem področju večino znanstvenih izsledkov posredoval le v predavanjih svojim slušateljem. V predavanjih je sistematično obdelal skoraj vse bistvene literarnoteoretične probleme, posebno pozornost pa je posvečal stilu literarnih del. Doslej je objavil naslednje teoretične študije in razprave: *Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki* (LZ 1938), *Formalistična šola v literarni zgodovini* (SJ 1938), *Novi pogledi na pesniški stil* (NS 1951) in *Izrazna sredstva besedne umetnosti* (Obz 1952).

Pregled strokovne in znanstvene dejavnosti profesorja Ocvirka je dopolniti še z omembo ocen strokovnih knjig, priložnostnih in spominskih člankov (zlasti o Francetu Kidriču) ter programskih člankov, nastalih v zvezi z njegovim uredniškim delom.

Ob pomembnem življenjskem in delovnem jubileju želimo profesorju Ocvirku, da bi nadaljeval široko zastavljeno delo in uresničil svoje znanstvene zamisli.

Jože Koruza

REGISTER V DALMATINOVIM BIBLIJI

Med prvimi slovenskimi slovarskimi poskusi zavzema Register v Dalmatinski Bibliji nedvomno posebno mesto, saj obsega že kar obširen seznam 755 besed, razloženih z izrazi iz enega ali več drugih slovenskih in hrvaških narečij. Znatno krajši predhodnik tega Registra pa je tudi že v Dalmatinovem pentatevhu (Bible, tu je vsiga svetiga pisma prvi deil 1578). Vprašanje, kako je Register nastal in nastajal, še ni pojasnjeno. Virov za slovenske in hrvaške vzporednice (če izvzamemo verjetne informacije nekaterih članov revizijske komisije) ne poznamo. Celó avtorstvo Registra še ni pojasnjeno; pripisati ga bo namreč treba Bohoriču.

Dalmatin najbrž sploh ni toliko poznal sosednjih slovenskih in hrvaških narečij, da bi se lotil tega dela, medtem ko je Bohorič, kot vidimo iz njegove slovnice, vsaj malo poznal slovanske jezike. Na Bohoričev smisel za slovarsko delo kaže tudi njegov (izgubljeni) latinsko-nemško-slovenski slovarček. Toda vse to nam lahko daje le slutiti možnost, da je avtor Registra Bohorič. Za dokaz te domneve pa je treba primerjati jezik in pisavo Registra z Dalmatinovimi in Bohoričevimi značilnostmi.

Razlike med Dalmatinom in Bohoričem niso velike, vendar jih je mogoče dokaj točno določiti. Ker je Bohorič pregledoval Savinčev prepis rokopisa Biblije in sodeloval pri korekturah, je kaka Bohoričeva značilnost lahko zašla tudi v Biblijo. V takih primerih je treba pri presojanju pač upoštevati pogostnost tiste rabe. Taka stvar je npr. ostrivec na *e* pri besedah, ki nimajo jata. V Dalmatinski Bibliji so taki primeri (z izjemo izglasja) redki, medtem ko je jat zelo pogosto označevan z *é*. Pri Bohoriču pa je razmerje povsem drugačno. V njegovi slovnici ni razlike med pogostnostjo zapisov z *é* glede na to, ali gre za refleks jata ali ne, ampak označuje *é* le dolgi *e*. To vidimo iz teoretične obravnave, ko pravi, da samoglasniki »sunt vel brevis, notatae sic à è ì ò ù. vel longae, hoc modo signatae á é í ó ú« (str. 29), prav tako pa tudi iz primerov kot: *Diléshni* 48, *Korén* 49, *Léd* 50, *Magnét* 50, *Méh* 50, *Nesrészhen* 51, *Ognénik* 51, *Ofhtér* 51, *(O)zhéta* 51, *Pleménit* 52, *Potrébèn* 52, *Slép* 53 itd. poleg *jem* 33, *teh* 46, *Befednik* 48, *Iesdez* 49, *Kreg* 49, *Lep* 50, *Meh* 50, *Meffez* 50, *Peshez* 51, *dela* 51, *Poshreshin* 52, *Sneg* 53 itd. Če pogledamo Register, najdemo isto razmerje kot pri Bohoriču. Z *é* so pisani naslednji primeri (med kranjskimi besedami), ki nimajo jata: *Bregéshe*, *Bronzhén*, *Deléshni*, *Deshélla*, *Derézh(?)*, *Divér*, *Erdézhe*, *Erdézhkast*, *Gmérati*, *Mladénizh*, *Mòlsézhe*, *Motéra*, *Naprejsvétí*, *Pèrnarédén*, *PléB*, *Pojéli* (od pojeti), *Porézhem*, *Pozhéla V'nél* (od vneti), *V'némalu*, *Zhibéle* ter naslednji primeri z jatom: *Besséda*, *Lotanu shelésu*, *Nevéstá*, *Obézhál*, *Objésti*, *Prédén*. Naslednji primeri, ki imajo jat, pa so pisani samo z *e*: *Ankora*, *ali shelesna mazhka*, *Bolesan*, *Delu*, *Goffsenice*, *Grevati*, *Iesditi*, *Iesdiz*, *jsfekati*, *Kardelu*, *Keha*, *Kregati* (kljub temu, da je v pentatevhu na tem mestu *Kreigati*), *k'veku*, *Meštu*, *Neobresani*, *Nesveshzhina*, *Obresa*, *Opreshniki*, *Pezha*, *Peshzi*, *Possfesti*, *Reva*, *Satekati*, *skregom*, *skrivniga svetnika*, *s'revo*, *svestu*, *Tresvi*, *Vek*, *Vrednost*, *Zhloveki*, *Zheuli oli Zhreuli* (tu niso upoštevani primeri z *ej* in nenaglašnim jat). Je pa označevanje naglasa

v Registru tudi na drugih samoglasnikih razmeroma zelo pogostno, medtem ko je v Bibliji redko, pač pa ga dostikrat najdemo tudi v Bohoričevi slovnici. Lahko bi sicer mislili, da je tudi Dalmatin postavljaj naglasna znamenja v slovarčku pogosteje kot v navadnem besedilu, toda potem bi bilo nerazumljivo, zakaj bi jih bil na jat postavljaj v Registru redkeje kot v Bibliji.

Druga izrazito Bohoričeva značilnost je pisava skupine šč s *shzh*, medtem ko piše Dalmatin redno *szh*. V Registru pa najdemo med kranjskimi besedami: *Lushzhine* (v pent. na tem mestu *Luszshine*), *Mafshzhováti* (v pent. ni te besede v Registru), *Nesveshzhina* (pent. \emptyset) poleg *Erbfshzhina* (pent. *Erbshzhina*), *Globofshzhina* (pent. \emptyset), *Pohlevshzhina* (pent. \emptyset), *Prebivaliszhe* (pent. \emptyset), *Pufshhava* (pent. *Pufshhua*), *Vojshhaki* (pent. \emptyset), med nekranjskimi besedami pa še: *skrovishzhhe* (pent. *Skrovishzhe*), *mafshhza* (pent. \emptyset), *Bafshzhina* (pent. *Bafshzhina*), *jofshzhe* (pent. \emptyset), *vtafshzhe* (pent. *Vtashche*), *oshaloshzhjen* (pent. \emptyset), *s'borishzhhe* (pent. \emptyset) poleg *Globofshzhina* (pent. \emptyset). Da v Registru ni doslednosti pri pisavi *shzh*, nas ne sme motiti, saj je tudi v Bohoričevi slovnici ni. V slovnici ima Bohorič (poleg pogostega razvoja šč > š) napisano kot ime cirilske črke *shzha shzh 4*, kot ime glagolske črke *schzha shzh 18*, pri kranjski abecedi pa navaja *shzha shzh shzhym veifshzha 28*, medtem ko ima v besedilu: *odPushshzhamo* (pri prepisu cirilskega očenaša) 24, *Svesdishzhhe 63*, *Tafshzh II 11*, *vojshshzhak II 32* poleg *odpushshzhamo* (pri prepisu glagolskega očenaša) 10, *Spraulishzhhe 63*, *se mafshham 115*, *lifshhem 129*, *Svirjafshhinolovim 150*, *vojshshhák II 32*.

Dalmatin piše redno *ali* in tudi v svoji izdaji pesmarice 1579 je zamenjal *oli* iz Trubarjeve izdaje 1574 z *ali*. V Registru pa beremo *Zheuli oli Zhreuli* (v pent. *ali*), *Zin oli cin* ter pri nekranjskih izrazih *k'mozhi oli pokoju* (pod geslom *k'veku*), *truden oli slab* (pod *Obnemágal*), *pruka oli stólz* (pod *Podnóshje*), *Biert, oli Ribnek* (pod *Vejer*), *dragu oli plemenitu* (pod *shpecerije*). In to je tudi Bohoričeva oblika: iz njegove slovnice imam namreč izpisano le petkrat *ali* in 45 krat *oli*. — Kot kranjsko beremo v Registru obliko *Mumu* (v pent. \emptyset), ki jo tudi Bohorič v slovnici navaja na prvem mestu: *Mumu vel mimu 129*, *mumu, vel mimu 161*. V Bibliji je oblika *mumu* skoraj popolnoma odpravljena in je le izjemoma še kje ostala iz predloge, tako da je Dalmatin gotovo ne bi dal v Register.

V Bibliji je Dalmatin pisal v besedi *mesto e*, kadar pomeni *urbs*, in *ej*, kadar pomeni *locus*. Bohorič pa piše v slovnici v pomenu *urbs* pretežno *ej*, redkeje *e*, in podobno najdemo v Registru *Poglavitu mejstu* poleg *Mestu*. Dalmatin večinoma piše *dellu* z dvema *l* (v imenovalniku skoraj dosledno), Bohorič ima v slovnici *Delu 61* in tudi v Registru je *Delu*. Našteti bi se dalo še nekaj stvari, kot npr. skoraj nekoliko bolj pogosto označevanje palatalnega *lj* kot pri Dalmatinu, pogostejši *njn* kot pri Dalmatinu, pisava *Deshélla* z dvema *l*, pisava *ß* na koncu besede ipd., vendar bi bilè te stvari za dokazovanje avtorstva manj zanesljive.

Na prvi pogled pa bi kazalo, da je v Registru vendarle ena stvar, ki ni značilna za Bohoriča. To je nekajkratna pisava *ej* za jat, ki je zlasti pogostna v glagolih na *-ėti*. V slovnici pa piše Bohorič v seznamih glagolov ta tip z *e* in ne z *ej*. Pač pa ima Dalmatin v zgodnejših delih pri tem tipu pogosto *ei*. Vendar je v Bibliji ta *ei* skoraj odpravljen (nekaj več primerov z *ej* je le pri glagolih na *-či*) in zato ta posebnost Registra ne more kazati na Dalmatina. Toda če podrobno pregledamo Bohoričevu slovnico glede pisave jata z *ej*, vidimo, da se je zlasti med abecednimi sezname besed izredno izogibal pisave z *ej*, saj celo besedo *leto*, ki je v vsej protestantski literaturi skoraj dosledno pisana z *ej*, piše večinoma brez *j* (glej npr. str. 75) in le v besedi *mesto* je *ej* običajen. Proti

koncu slovnice pa se začne *ej* za jat pogosteje pojavljati: *lejt* 160, II, 39 (2X), *nevrednišhi* II 3, *nejma* II 7, 38, *dejm* II 9, *dejl* »pars« II 12, 13 (2X), 41, *jejdi* II 12, *pejfnam* II 16, *mejnil* II 22 (2X), *dnejh* II 38, 39, *vejm* II 66 in celo *od dejla*, *oli sa volo dejla* II 16 (kjer je *ej* izjemen tudi pri drugih piscih). Pojavi pa se *ej* tudi v omenjenem tipu glagolov: *vlejzhi* II 24, *pejti* II 33 (2X), *odrejtj* II 47, *hitejtj* II 53, tako da tudi *ej* v Registru ne nasprotuje domnevi o Bohoričevem avtorstvu. Nekoliko drugačna razporeditev refleksov *e* : *ej* v Registru in Bibliji (npr. *Préden*: *prejden* ipd.) pa celo kaže proč od Dalmatina.

Značilnosti, ki vežejo Register z Bohoričem, je torej kar precej in če še upoštevamo, da v Registru ni nič takega, kar bi bilo značilno le za Dalmatina, pa ne obenem tudi za Bohoriča, potem imamo domnevo, da je avtor Registra Bohorič, lahko tako rekoč za dokazano. Po drugi strani pa nam dejstvo, da se Bohoričev način pisanja toliko razlikuje od Dalmatinovega, po svoje dokazuje, da Bohorič ni imel večjega vpliva na razvoj slovenskega knjižnega jezika. In prav vprašanje je, katere so tiste opazke o pravopisu, ki jih je razlagal komisiji za revizijo Dalmatinovega prevoda biblije in jih niso zavrgli. Morda spada sem črka *j*, pa še to je dvomljivo, kajti v slovnici je z njo precej nedosleden. Morda je vplival tudi na uvedbo naglasnih znamenj, toda Dalmatin je glede tega na sredi med Kreljem in Bohoričem. Kaj več pa verjetno Bohoriču ne bo mogoče pripisati. Toda o tem bom pisal na drugem mestu.

Ostane še vprašanje, kako je s predhodnikom Registra iz Biblije, z razmema kratkim Registrom v pentatevhu, in kdo je sestavil tega. Tu je odgovor težji. Lahko bi bil tudi tega sestavil Bohorič. Ker je kratek, saj obsega le 205 gesel, ga je Dalmatin morda sam prepisal v rokopis pentatevha in s tem lahko zabil morebitne Bohoričeve vplive. Možnosti za Bohoričev vpliv je tu že zaradi kratkosti manj, razen tega je precejšnje vprašanje, če je Bohorič tedaj že imel podoben sistem kot v slovnici, saj je še v slovnici močno nedosleden. Vendar je tudi v pentatevhovem Registru nekaj stvari, ki pri Dalmatinu niso navadne. Dalmatin že tedaj navadno piše *zhreuli*, tu pa najdemo *Zheule ali Zhreule* z obliko brez *r* na prvem mestu, čeprav bi pričakovali, da je sploh ne bo upošteval. Razen tega je čuden še zapis med nekranjskimi besedami *Vtashche* (pod kranjskim geslom *Nepridnu*) s *shch*, kar bi kazalo na nekako kombinacijo Kreljevega in poznejšega Bohoričevega načina pisave.

Marja Boršnik

OB STOLETNICI ROJSTVA MARICE NADLIŠKOVE

Dne 10. februarja tega leta je minilo sto let od rojstva te naše prve samostojne in izvirne leposlovke, publicistke, prevajalke in urednice prvega ženskega časopisa. Ob takšnem jubileju bi se spodobilo o tej pomembni ženi kaj več spregovoriti in kaj pomembnega; pa je prepozno in prezgodaj. Prepozno, saj sem o njej že velikokrat spregovorila (prim. *Ženski svet* 1937, 1940; *Slovenski jezik*

1940; Razgledi, Trst, 1952; Študije in fragmenti, 1962, idr.) in bi se prav nerada ponavljala; prezgodaj, saj mi marsikaj še leži na srcu, pa zadeva predvsem mene in v tem desetletju ni še čas, da bi moglo na dan. Zato danes na tem mestu le še nekaj kratkih ugotovitev o ritmiki Maričinega literarnega dela: kako njena ustvarjalnost v prejšnjem stoletju, ko ji je čas naklonjen, v treh fazah raste in kako jo naš vek, ki mu iz najrazličnejših vzrokov ni kos, počasno hromi.

Iz Maričine lastne izjave se dá sklepati, da je po vstopu na goriško učiteljskišče oktobra 1882, ko jo je učil slovenščine profesor Julij pl. Kleinmayr — poznamo ga iz neusmiljene Levstikove kritike — že pesnila. Takole pravi: »Čital je (Kleinmayr) nekatere moje pesmi, katere sem dela v knjigo nalašč tako, da jih je videl. Smejal se je dobrohotno ter me večkrat imenoval pesnico. Ko sem pa napravila kakšno napako v skandiranju, ali če sem zamenjala jamb in trojeji, tedaj mi je dejal srdito: ‚Nič, nič, vi nimate ušes, nimate posluha« (Razgledi 1948, 157). — Da se je njena pesniška žilica, pa bodi še tako skromna, odprla šele s petnajstim letom na učiteljskišču, pojasnjujejo okoliščine, ki so ji poprejšnjo slovensko ustvarjalnost onemogočale. Sama poudarja, da je bilo njeno predhodno šolanje na tržaški meščanski šoli italijansko in da je v njej šele ob goriških šolskih razmerah »mahoma vzplamtela vsa velika ljubezen do slovenskega jezika in slovenskega naroda«.

Kdaj je prenehala z verzi, ni znano. Objavila po moji vednosti ni nobenega. Šest let po prvih izpričanih verzih je izšla v Edinosti njena prva objava, ki ni bila poetična, marveč narodno prebudna — uvodnik *Narodno ženstvo* (Edinost 1888, št. 24). — V istem letu, ko se je pričela v Edinosti vse pogosteje oglašati s podobne vrste članki in podlistki, se je v njej prebudil tudi pripovedni talent, saj je morala že v tem letu oblikovati prvo povest, ki se je odločila, da se z njo uveljavi v našem tedanjem osrednjem časopisu. To povest (*Ana*), ki je naslednje leto izšla v Ljubljanskem zvonu pod naslovom *Moja prijateljica*, je poslala uredništvu že 27. decembra 1888 (prvo pismo, ohranjeno med Maričino korespondenco Kersniku) in jo je imel Levčev leposlovni pomočnik Kersnik v rokah vsaj že v januarju 1889, ko o njej poroča uredniku Levcu (Prijatelj, Kersnik II. 503).

Odslej je Maričino prvo in najpomembnejše javno dvanajstletno delo (1888—1900) literarni zgodovini dokaj znano. V njeni prvi šestletni fazi (1888—1894) je zlasti močen Kersnikov vpliv: Kersnik je soodločal pri Maričini začetniški leposlovni prozi, da se je lahko razvijala iz stritarjanskega sentimentalizma v Kersnikov poetični realizem. To dogajanje nazorno zrcali njuna obširna korespondenca (Kersnikova Marici v NUK, Ms 703, Maričina Kersniku v prepisu Antona Vratuše, namenjena NUK, za zdaj še moja posest). Ta korespondenca je izredno važna za oba omenjena pripovednika: ni samo pristen izraz njunega takratnega doživljanja, marveč tudi priča Kersnikovega umetnostnega nazora in vzgoje ter Maričine pripovedne rasti. Žal ta korespondenca, ki je leta 1889 na višku, polagoma usiha in po nekaj letih usahne. Takrat pa Marici mentorstvo ni več potrebno, saj se je v naslednjem šestletju (1894—1900) njeno pripovedništvo razvilo do samostojnega kvalitetnega viška. Čeprav ga hromi mučno urejanje in obilna publicistika za *Slovenko*, ki ji je urednica v zadnjih treh letih (1897—1899) preorala ledino in vzgojila kader sotrudnic, se tudi v tem času z relativno kvalitetnejšo prozo, celo z romanom, oglašča še v Zvonu.

Leto 1899 pa prelomi njeno dotedanje življenje in delo. Poroka s poštnim uradnikom Bartolom jo tako rekoč odseka javnosti. Po dvanajstletnem plodovi-

tem pripovednem, kritično-polemičnem in narodnovzgojnem delu jo družinske razmere prisilijo k molku. Njena obilna pisma, ki so, kot se sama posrečeno izraža, dotlej »brzela po vsej Sloveniji in preko nje kakor metuljčki na vse strani«, se na mah ustavijo, nastopi »neka druga Marica«, ki ji postane nekdanja, »polna idej, življenja in ognja«, popolnoma tuja (Razgledi 1948, 367, 370).

V vseh nadaljnjih devetnajstih letih v Trstu (1900—1919) objavlja eno samo, in to krepko črtico v Zvonu (1901), troje otroških v Zvončku in se po večletni vmesni onemitvi še kakšnih ducatkrat prevodno in publicistično oglašča, dokler leta 1919 ponovno ne utihne. To je njena druga pomembna prelomnica, ko se preseli v Ljubljano.

Z naslednjim letom nastopi novo, plodovitejše devetnajstletno publicistično obdobje (1920—1939), kjer je zlasti omembe vredna vrsta razprav in člankov o pomembnih domačih in tujih ustvarjalkah, objavljena pretežno v Ženskem svetu. Ta umetnostno informativna plat zlasti po ženskem kulturnem svetu široko razgledane pisateljice, ki nas je že v devetdesetih letih kot ena prvih seznanjala zlasti s sodbnim ruskim pripovedništvom, ostro razlikujoč kvalitetno od modnega — spomnimo se samo na Marico kot sprožilko novostrujarskega boja! —, po kulturnem pomenu njeno pripovedništvo skoraj odtehta in bi je pri nadrobnejšem ocenjevanju nikakor ne kazalo zanemariti. V zvezi s to pionirsko publicistiko bo treba vselej znova poudariti tudi njeno kritično-polemično neustrašenost, ki si je z njo upala v boj celo proti Mahničju, ko so prizadeti moški molčali.

Od nastopa moderne sicer ni več mogla z vzporednim korakom najprej v današnji vek; preveč je z vso zvestobo obvisela na Kersnikovi osebnosti in slogu. Vsekakor nišo le zadržki s številnimi otroki in z gospodinjstvom obremenjene žene, marveč tudi globlje ovire modernega časa, ki nekdanji osrednji ustvarjalki v našem stoletju niso več dovolile plavati v osrednjem toku. To pa je bilo kakor kasneje tudi pri Vidi Jerajevi in pri Zofki Kvedrovi vzrok njene osrednje tragedije.

Tehtna je njena kratka, zgoraj omenjena avtobiografija *Iz mojega življenja*, ki jo je, preprosto in skromno, kot je bila sama, leta 1927 zaključila in enajst let nato popravila za javnost. Čeprav njene objave po desetih letih ni dočakala, je po moji vednosti že v letu 1938 obračunala ne le s svojim življenjem in delom, marveč tudi z javnostjo, in se je zadnji dve leti iz nje prav tako tiho umaknila. Umrla je leta 1940 nič manj zapostavljena od drugih naših pomembnih ustvarjalk.

Władisław Lubaś

O IZMENIČNI IZPELJAVI IN KONVERZIJ I V SLOVENSКИH KRAJEVNIH IMENIH

V najnovejši obdelavi slovenskega besedotvorja, ki je že opustilo staro, še iz prejšnjega stoletja izvirajočo metodo mehničnega deljenja izrazov na posamezne morfeme, ne da bi pri tem upoštevalo njihovo medsebojno pomensko zvezo, se navajajo poleg zlaganja (*staromodni*) še trije pogostnejši načini tvorbe

(seveda ob upoštevanju dvodelne analize na podstavo in obrazilo), namreč izpeljava (*starec, primorje*), sestavljene (*prestar*) in sklapanje (*seveda*).¹ Upoštevana se tudi izmenična izpeljava² in konverzija³, vendar ta dva načina nista bila temeljiteje zajeta v obravnavah besedotvorja slovenskega jezika. Kar je bilo doslej o tem povedanega, je pač le izhodišče za bodoče študije.

Sam želim opozoriti na nekaj primerov izmenične izpeljave v krajevnih imenih, potem pa na konverzijo, ki v okviru lastnih imen pri Slovencih sploh še ni bila obravnavana.

Naslednji primeri za izmenično izpeljavo so na podlagi morfemov, ki se menjavajo, razdeljeni na 8 skupin. Takole:

1. Podstava na *-sk-*, obrazilo *-ci*

Filovski breg: Filovci, pri Murski Soboti
Janežovski vrh: Janežovci, Desternik pri Ptuj
Juršinski vrh: Juršinci, obč. Sveti Lovrenc, okr. Ptuj
Košarjevski potok: Košarjevci, Bez SVI I, 290⁴
Levanjska gmajna: Levanjci, obč. Desternik, okr. Maribor
adj. lipovski: Lipovec, obč. Semič, okr. Črnomelj
adj. mačkovski: Mačkovec, obč. Metlika, okr. Črnomelj
Mahorovski potok: Mahorovec, Bez SVI II, 7
Malenska vas: Malence, okr. Novo mesto
Mujhovski vrh: Mujhovec, obč. G. Radgona, okr. Murska Sobota
Muretinska graščina: Muretinci
Očeslavski vrh: Očeslavci
Pavlovski potok: Pavlovci, Bez SVI II, 77
Pečarovski potok: Pečarovci, Bez SVI II, 78 in IN 177
Peskovski potok: Peskovci, Bez SVI II, 84
Podgorski vrh: Podgorci, obč. Gorišnica, okr. Ptuj
Radenski potok: Radenci, Bez SVI II, 135—136
Radenski vrh: Radenci, obč. Radgona, okr. Murska Sobota
Strjanski vrh: Strjanci, okr. Ptuj
Šalovski breg: Šalovci, okr. M. Sobota

2. Podstava na *-sk-*, formant na *-čak*

Cvetkovski vrh: Cvetkovčak, obč. Podgorci, okr. Maribor

3. Podstava na *-sk-*, obrazilo *-ka*

Poganska (zemlja): Poganka, obč. Sevnica, okr. Novo mesto

4. Podstava na *-sk-*, obrazilo *-ik*

Gabrnski vrh (Gabernički vrh): Gabernik, okr. Maribor

5. Podstava na *-čk-*, obrazilo *-nik*

adj. presečki: Presečnik, okr. Gornji grad

6. Podstava na *-sk-*, obrazilo *-ica*

Čadramski potok: Čadramica, Bez SVI I, s.
Češenjski potok: Češnjica, Bez SVI I, 117

7. Podstava na *-sk-*, obrazilo *-ica*

Migolska gora: Migolica, obč. Trebnje, okr. Novo mesto
adj. podlipovsk: Podlipovica, okr. Kamnik

8. Podstava na *-ec*, obrazilo *-ica*

Lukovec: Lukovica, Bez SVI I, 362

¹ Prim. J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 2, Maribor 1966, str. 93.

² Prim. J. Toporišič, Popravljen slovenska slovnica, JiS X, 1965.

³ Prim. J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik, str. 206.

⁴ Kratica pomeni: France Bezljaj, Slovenska vodna imena, Ljubljana 1956-61.

Navedeno lastnoimensko gradivo kaže, da je izmenična izpeljava v slovenskem jeziku živa⁵. Kdaj pa prihaja do nje? — Podstava izpeljanke ima najmanj tri zloge, na koncu sta produktivni (še živi) priponi *-sk-* in *-ec/-c-*. Zaradi tega zapletenega soglasniškega konca podstave bi pri navadni izpeljavi z dodajanjem obrazila lahko prišlo še do težjega soglasniškega sklopa, nova pripona pa bi prav tako lahko povzročila premeno prvotnega izglasja podstave. Izmenična izpeljava je v primeri s tem gospodarnejša: z njo dobimo krajšo obliko in še morfemsko (pomensko) jasnejšo. Če se namreč prvotna podstava v izpeljanki preveč oddalji od prvotne podobe, postane njen pomenski obseg lahko ohlapen.⁶

Medtem ko smo pri izmenični izpeljavi ravnali v bistvu diahronično in nas je v glavnem zanimalo razmerje med podstavo in izpeljanko, bomo pri konverziji⁷ čisto sinhronični, zanimalo nas bo razmerje med motivirajočo in motivirano besedo.⁸

Konverzija mi je besedotvorni postopek, pri katerem kot obrazilo nove besede rabi sklonilo. Slovenska taka imena gredo v dve skupini. Prva so izpeljana z množinsko končnico:

osebno ime Primož: Primoži, top. obč. Kočevje, okr. Ljubljana
osebno ime Radoš: Radoši, top. obč. Metlika, okr. Novo mesto
osebno ime Ščurek: Ščurki, top. okr. Ljubljana-Rudnik

V drugi skupini je izpeljanka nastala z menjavo sklanjatvenega vzorca:

koren: Koreno, gen. Korenga⁹, top. obč. Domžale, okr. Ljubljana
koren: Koreno, obč. Dobrava, okr. Tolmin
mlin: Mlino, obč. Bled
plan: Plano, obč. Žužemberk, okr. Novo mesto
svinja: Svino, obč. Kobarid, okr. Gorica

Sem gredo tudi primeri, kjer pride do novega sklanjatvenega vzorca na podlagi oblike iz neglavnega sklona, npr. iz roditelja:¹⁰

osebno ime Preclav, -a: Preclava -e, top. obč. Gorišnica, okr. Ptuj
osebno ime Vit, -e: Vita -e (ves), top. obč. Brežice, okr. Trbovlje

Kot rečeno, bi bilo zanimivo obdelati te stvari podrobneje ne le pri lastnih, temveč tudi pri občnih imenih.

⁵ O tem tipu izpeljave prim.: B. Kreja, *Pojęcie derywacji wymiennej. Z polskich studiów slawistycznych. S. II. Językoznawstwo, Warszawa 1963, s. 133—140.* — Prim. E. Stankiewicz, *The Interdependence of Paradigmatic and Derivational Patterns, Word XVIII, 1962, s. 6* in P. Zwolinski, *Substantytywizacja sufiksalna przyimotników w językach słowiańskich. Z polskich studiów... o. cit. s. 95—96.*

⁶ Podrobneje obravnavam to v članku: *Svojilna pripona -ica v južnoslovanski toponomastiki, JiS XI, št. 6, 1966, s. 173—176.*

⁷ Prim. A. A. Reformatski, *Vvedenje v jazykoznanije, Moskva 1960, s. 221*; razen tega: A. I. Smirnicki, *Tak nazyvajemaja konversija i čeredovanije zvukov v anglijskom jazyke. Inostrannyje jazyki v škole, Moskva 1953, 5, s. 21—31*; R. Laskowski i H. Wróbel, *Użycie paradygmatu w funkcji formantu słowotwórczego we współczesnej polszczyźnie, Język Polski XLIV, 1964, s. 214—220*; nekoliko drugače kot jaz razume konverzijo J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik 2, s. 206*, ki pripisuje k temu tipu tudi posebno derivacijo tipa: *loviti > lov* (op. cit.).

⁸ Po J. Kuryłowiczu je ta termin sprejel M. Dokulil, *Tvoření slov v češtine, Praha 1962, str. 11.*

⁹ Sprememba je v prehodu v drugo besedno vrsto.

¹⁰ Prim. P. Smoczynski, *O derywacji fleksyjnej w słowiańskiej onomastyce. (Zarys problematyki). I. Międzynarodna konferencja Onomastyczna w Krakowie, Wrocław-Kraków 1961, s. 147—160.*

Ko govorimo o Kačurjevem delovanju, je treba obravnavati vprašanje, ki se nam ob prebiranju povesti nenehno zastavlja: Ali je Kačur v Lazah le človeško užaljen in ponižan, ker ni sam tisti, ki naj bi prejel plačilo za svoje trpljenje? Ko načenjamo to vprašanje, se iz njega takoj izvije še naslednje: Ali torej človekovo delovanje, njegov tvorni odnos do sveta ne služi tudi njemu in mora sam praviloma končati pod kolesi napredka? Odgovor ni enostaven, vendar nas podrobnejša miselna razčlemba pelje do zanimivih zaključkov.

Kačur je resnično užaljen, in to predvsem človeško. Ob prihodu v Laze čuti, da ne zna več živeti. Vendar ga to spoznanje ne iztiri, ker je osebno nehal živeti že tisti trenutek v Blatnem dolu, ko ni šel ustanovljat izobraževalnega društva. Zato prenaša do Ferjanovega prihoda svojo človeško nesrečo sicer z dokajšnjo mero žalosti, neugodja in osebne nesproščenosti, vendar brez ogorčenosti. Človeško užaljen je šele, ko vidi, da je Ferjan osebno uspel s svojim načinom boja, ki narekuje: »... Bodi ponižen, klanjaj se in reci da, četudi ti ponudijo vrv in vislice! ... Ti misliš ozdraviti svet naenkrat, kar pavšalno — jaz pa pijem in dam samo včasih kakšen homeopatičen prašek, zdaj temu, zdaj onemu...« Ferjanov uspeh bi kazal torej na polom Kačurjevih nazorov in na uspešnost njegovih. In zdaj se Kačur užaljen, ogorčen upre: spoznal je namreč, da v svojem boju resnično ni uspel, da je prišel le do polovice poti. Družba, v kateri se lahko uveljavlja človek Ferjanovega kova, ni tista, ki jo je pripravljal Kačur; ta se je le polastila njegovega truda in trpljenja. Zato spozna, da je potreben boj za drugo skupnost, za tisto, ki jo je od vsega začetka intuitivno slutil in zanjo tudi delal. Zato je njegov odgovor tako odločen:

»Kaj si rekel — kaj ne sme biti človek dandanašnji?«

Jerin je gledal na Kačurja s svetlimi očmi in je odgovoril:

»Socialist!«

»Prav! Bogvedi, kaj je to, ampak tebi navkljub, Ferjan, sem socialist!...«

Te besede niso samo izraz Kačurjeve osebne užaljenosti in ogorčenja, temveč izražajo spoznanje, da se noben človek Kačurjevega kova ne bo mogel uveljaviti v taki družbi in da torej socialist ne sme biti samo on, temveč vsakdo, ki mu gre za uveljavitev človeške pristnosti. Laze so dosegle napredek, v njihovih temeljih so ostale Kačurjeva osebna moč, sreča in pokončnost, vendar človeka niso osvobodile. Ostal je trpen, v svojih odnosih neodkrit, kot je bil. Zato je boj potreben, saj prav položaj v Lazah dokazuje njegovo uspešnost.

S tem smo deloma odgovorili tudi že na drugo vprašanje. V neosveščeni družbi je izkoriščanje človeka po človeku in po družbi zakonito. Šele z osvoboditvijo človeka ta nevarnost odpade. Še en dokaz več, da položaj v Lazah ni tak, kot ga je pripravljal Kačur, kajti njegova podoba človeške skupnosti, ki se je zanjo bojeval, mu je bila jasna že od vsega začetka. »Saj če premislim natanko, stvar res ni veliko vredna in pomena ima sila malo! Koristi pa bo imela vendarle nekaj in, kadar bodo — *to se bo pač zgodilo!* — vsi tako delali, kakor mislim delati jaz, ne bo naš narod več v zadnjih vrstah!« Tako govori Kačur zdravniku v Zapolju, ko razmišlja o ciljnih svojega boja. Kačur je torej s Cankarjem vred

prepričan, da ljudje ustvarjajo razmere in da je za ozdravljenje razmer treba osvoboditi človeka in ga narediti za zavestnega tvorca.

Taka je rdeča nit Kačurjeve nazorske rasti glede na njegovo delovanje v družbi.

Posebej pa se je treba ustaviti pri nravnem liku Kačurja — borca in idealista. Tu bo iz njegove osebnosti v mnogih inačicah pogledal pisateljev obraz, v odnosih, ki temelje na čisto človeških in osebnih vezeh, pa se bo tu in tam zazrcalila Cankarjeva intimna notranjost.

Glede na vrsto problemov, ki se sprožijo, ko gre za človeške in npravne vrednote, ki najdejo odmev v povesti, se je treba omejiti predvsem na najosnovnejše: na osebne vzgibe, ki spodbujajo ali zavirajo Kačurjevo delovanje; na lik človeka, kakršnega želi Kačur; na vzroke za idealistov končni poraz; in nazadnje — na tiste čisto človeške vrednote, ki uravnavajo medsebojne odnose med ljudmi v povesti.

Vse od Kačurjevega prvega odločnega nastopa v poštni gostilnici pri Zapolju pa dokler ne seže mrtvemu junaku pod pazduho »tisti kovač«, je Kačur sprt s svojo okolico, torej sam, čisto sam na »drugi strani«. To dejstvo Kačur celo določno poudarja in se na več mestih primerja z Mesijo, enkrat pa se imenuje celo narodovega zdravnika. Gre torej za osebnost, ki jo označujeta predvsem dve posebni življenjskonazorski potezi: delovanje za ljudi mu pomeni uresničevanje samega sebe, torej potrditev lastne osebnosti; poleg tega pa ga njegova ocena družbenega življenja sili k prav takšnemu ravnanju. Ta dva osnovna vzgiba — potrditi samega sebe in pomagati družbi — uravnavata ves Kačurjev odnos do sveta. Zato bi v njegovem prepričanju zastoj iskali koristoljubje, saj mu že samo delovanje napolnjuje življenje in se svoje trnjeve poti zaveda. »Velik je poklic človeka, ki ve, da ne živi zase, temveč za druge. Veliko je njegovo trpljenje,« pravi Minki. In ko ga ta sprašuje, čemu počne vse to, čeprav ve, da mu bo škodovalo, je začuden:

— Kačur je pogledal v zadregi in je pomislil; zdelo se mu je, da ga je vprašal otrok: zakaj živiš? — in da mu ni mogel odgovoriti.

V skladu s tem prepričanjem mora zdaj vseskozi ravnati in vsak odmik v kompromis bo pomenil zanj osebni polom. Na drugi strani pa je prav to prepričanje tisto, ki ga dela v takratni slovenski sredini tujca, kar mu župnik v Blatnem dolu tudi očitno pove: »Samo tisti ljudje se ukvarjajo z narodom, ki so se mu izneverili. Sami so drugačni, tuji, pa mislijo, da mora biti tudi narod drugačen!« (Tu so jasne reminiscence na Tujce.) Vendar je treba takoj poudariti, da Kačur ne deluje za ljudstvo samo zaradi samega sebe, da bi se na ta način osebno reševal: dokler deluje, je prepričan o uspešnosti in nujnosti svojega delovanja. Zato moremo slediti njegovemu osebnemu zlomu tudi po tej poti. Neuspehi v Zapolju ga sicer potarejo, vendar ne zlomijo, tako da odhaja v Blatni dol še vedno pokončen. Bo pač na državne stroške potoval po domovini, zaključil svoje razmišljanje, ko vidi, da bo moral iz Zapolja.

Prva znamenja nalomljenosti v Blatnem dolu se kažejo v njegovem zaključku: »Le toliko je gotovo, da kakor živina ne bom živel; ne zato, ker ne maram, temveč ker ne morem.« Ta izjava dokazuje, da je zgubil vero v smiselnost svojega delovanja. Zdaj mu bo delovanje zares samo še osebno reševanje, kar pa je že začetek poti navzdol. Ko se nato odpove še boju samemu, je Kačur svoji resničnosti odmril. Zakaj se Kačur pozneje, ko se vrne v Laze, ne

vzdigne več, je razumljivo: v Blatnem dolu je sklenil kompromis, priznal je družbeno laž, zato v skladu s »svetostjo svojega poslanstva« nima več pravice do vstajenja, pa čeprav v obupu grabi po svoji odrešitvi: »Kakšno je to življenje? Čemu?« Cankar je neizprosen, saj razrešuje svoje lastne dileme. Kačur ne sme vstati, ker je v Blatnem dolu osebno odpovedal; zdaj mu je ostala samo še pravica, »da si je ... z grozo in bolečino v srcu zaželel Blatnega dola ... Tistih vlažnih, zadehlih senc ... kjer je človek spal ... in je bil miren, se ni ganil ... kakor v raki ...« In ko se čisto na koncu z rahlim upanjem v srcu le še sprašuje: »Kaj ni več mogoče ...?«, ga v predsmrtnem kriku pokliče njegov umirajoči sin — spaček, plod Blatnega dola, in umre. Zdaj Kačur dokončno ve: *ni več mogoče*. Blatni dol in vse, kar je povezano z njim, nima pravice do življenja.

In vendar je Kačurjeva smrt junakovo ponovno, celo revolucionarno dejanje. Razlaga je preprosta, čim je jasen odnos med Kačurjem in sinom Lojzeto. Lojze je rojen v Blatnem dolu že potem, ko se je Kačur odpovedal družbenemu delovanju; je torej prisposoda njegove vdaje in seveda Blatnega dola. Zato je za življenje nesposoben spaček. Je Kačurjev drugi jaz, saj se je rodil, ko se je Kačur vdal. Zato sta tako tesno navezana drug na drugega. Kadar ga je Kačur pogledal, »je videl pred sabo drobni, sivi, prezgodaj ostareli obraz in zdelo se mu je, da je zapisana tam povest njegovega življenja in tega življenja topo, ostudno trpljenje ...« Veže ju duhovna in telesna vez, saj mora po zakonitosti te vezi zaradi Lojzetove smrti umreti tudi Kačur. Razložek je samo v nazorskem pričevanju tega njunega sklepnega dejanja: Lojze mora umreti, ker je otrok in simbol tistega, kar je obsojeno na smrt, če se hoče človek osvoboditi. Je simboličen sad neosveščene globeli, ki rojeva za življenje nesposobne, na smrt obsojene spačke. Šele ko bo človek premagal v sebi to »global«, ko se je bo osvobodil, lahko stopi na skalo, ki jo je pripravljala Kačur. Zato je Lojzetova smrt naravni konec vsega starega, neosvobojenega, na smrt obsojenega.

Za Kačurja pa pomeni smrt ponovno vrnitev k samemu sebi, saj vzklika, preden umre: »Sam ... svoboden!« Kačur se torej ponovno upre, vendar pomeni ta upor le nezadovoljstvo s svetom, kakršen je okrog njega. Moči, da bi ponovno sprožil družbeno učinkovito dejanje, nima več. Zato gre v smrt. Njegova smrt je upor zoper svet in poziv na boj za drugačno podobo tega sveta. Sledili mu bodo drugi, predvsem njegov sin Tone Kačur mu pred svojim odhodom nalašč ne pove, kako naj se v svetu ravna, da bo uspel, saj bi s tem zavrl njegovo revolucionarno pot. In tako je po življenjski dialektiki Kačurjevo delovanje spodkopavalo Lojzetovo življenjsko upravičenost, da je nato prav Lojzetova smrt ponovno vzpodbudila Kačurja h končni osveščenosti in k zadnjemu zavestnemu dejanju.

Naslednje pomembno vprašanje za izpovedno vsebino povesti je Kačurjev zlom v Blatnem dolu. Kateri so razlogi in vzroki, ki se zaradi njih nekdanji revolucionar odpove nadaljnjemu boju?

Položaj, v kakršnega zaide Kačur v Blatnem dolu, se pravzaprav bistveno ne razlikuje od položaja v Zapolju: tudi tu je sam proti vsem in tudi tu so ljudje enako neosveščeni. O Zapolju govori zdravnik: »Prišel bi lahko sam Bog med ljudi, posebno med Zapoljce, in bi ne mogel izhajati, če ne drugega, bi mu oponašali njegovo božanstvo.« Za Blatni dol pa ugotovi Kačur, da žive v njem »tihotapci in rokovnjači, nič drugega«. Kraj sam torej ne more tako usodno učinkovati na Kačurjevo odločitev, da »ne bo ustanavljal«, zlasti še, ker mu po prvih spodrseljajih res uspe pridobiti bajtarje in gostače. Celo tako daleč jih

spodbudi, da mu, potem ko je ostal doma, namesto da bi prišel na ustanovni občni zbor izobraževalnega društva, očitajo: »Bal se je. Drugič naj nas ne ima za norca!«

Tudi politične razmere v Blatnem dolu se bistveno ne razlikujejo od zapljskih, razen morda toliko, da je duhovna diferenciacija v Zapolju ljudi bolj opredelila in razvejala (od klerikalca župnikovega kova do poskakujočega župana), medtem ko so v Blatnem dolu ostali konservativnejši.

Težo kraja občuti Kačur bolj zaradi zmotnega prepričanja o duhovni okolnosti kmečkega življa kot pa zaradi razmer samih. Kajti že ob prihodu v Blatni dol ugotovi: »Zelo krepak, zelo bogat v mislih in zelo visoko nad svetom bi moral biti človek, da bi živel tod!...« Iz take ocene kraja in položaja v njem izhaja zdaj Kačurjevo delovanje. Problem leži torej v njem samem in ne toliko v okoliščinah. Da je res tako, kažejo besede, ki jih govori Ferjanu, ko se srečata v Lazah: »Saj nič ne veš! Kaj tisto — tam zunaj! Človek se otrese, pa je, in gre dalje svojo pot! Ampak tisto... tisto trpljenje med štirimi stenami, ki ga ne vidi ne svet ne prijatelj, in ki ni poplačano nikoli!...«

Tako smemo reči, da je Kačurjevo osebno usodo v Blatnem dolu krojilo več med seboj se prepletajočih sestavin, med katerimi so — kot je videti — najtehtnejše prav osebne. Pri oceni Kačurjevega položaja v Blatnem dolu je treba izhajati iz njegovega prepričanja, da postane človek nesvoboden šele takrat, ko človeško odpove, tj. ko začenja taktizirati, sklepati kompromise, ko skratka prizna lažnim družbenim odnosom življenjsko vrednost in porabnost. To se zgodi Kačurju ob njegovem srečanju s Tončko. Za razumevanje junakove usode je osvetlitev prav tega odnosa pomembna.

Cankarju, in preko njega Kačurju, pomeni ljubezensko čustvo največjo potrditev svobodnosti, saj je njegova osvobajajoča vrednost tolikšna, da more narediti iz ženske, kot je Minka, svetnico. In čas, ko je Kačurja plemenitila misel na Minko, imenuje Cankar »čas, ko je bil močan in svoboden, kakor nikoli poprej«. Nasprotno pa se v Blatnem dolu Kačur k Tončki zateče. K njej ga ni gnala osvobajajoča ljubezen, temveč slabost. S tem je prvič razvrednotil samega sebe, saj je po njegovem prepričanju priznal lažnivost prav na tistem področju, ki mu je bilo doslej najbolj blizu čisti resničnosti. Zato je takrat, ko se je napotil k Tončki, »zatonil lep spomin in... so zavile težke ponočne sence ves Blatni dol in njega«. Ta prvi korak, ki ni bil izraz iskrenega odnosa, je rodil drugega: Kačur se je nesvobodno, lažno odločil, da se bo zvezal s Tončko za vse življenje. Ljubezni med njima ni bilo, zato je večkrat, kadar sta se pozneje prepirala, pogledala iz njunih oči »žival«. In v tistem trenutku, ko se je Kačur odločil za tak korak, je spoznal vso njegovo usodnost:

»Kačur je bil bled in zelo upal v obraz; nagnil se je ob Ferjanovo ramo, kakor pijan in je jecljal.
,Kaj veš?'
,Da sem se ubil!'
Zamahnil je z roko okoli vratu.
,Da sem si sam položil zanko, sam jo zategnil!«

Prav ta zveza, ki se je intimno dotaknila Kačurjeve notranjosti, je razkrila vso poniževalno učinkovitost družbene laži; saj se je zdaj vtihotapila celo v to čisto človeško vez. Tu je iskati enega od najtehtnejših vzrokov Kačurjevega bližnjega zloma: ker se ni svobodno odločal, je postal nesvoboden: »Kdo je

preustvaril tako ročno njegovo srce? Kdo je bil zaokrenil nenadoma njegove misli v drugo smer, s strmega klanca v gluho dolino? Kdaj se je to zgodilo in zakaj? . . . Premišljeval je mukoma, razgret in razburjen, toda ogibal se je neprestano nečesa temnega, neprijaznega, ki je bilo čisto blizu . . . Kakor v senci, kakor tam v kotu za durmi, je stala Tončka, čisto mirno je stala, on pa je obračal glavo vstran . . . Posegla je v njegovo življenje, udomačila se je tam z vso svojo šaro in ropotijo in priklenila je na verigo njegovo telo in njegovo dušo in vse njegove misli. Bil je sam nekoč, zdaj nima več ne svojih misli ne svojih želja in še to klavno telo, izmučeno, od skrbi in gnusa in srda izžeto, se bo zvalilo naposled na gnoj.« Ker je ni oplemenitilo Kačurjevo ljubezensko čustvo, je ostala Tončka to, kar bi bila ostala Minka, da se je ni dotaknila njegova ljubezen. V teku skupnega življenja je Kačur sicer večkrat poskušal njune odnose oplemenititi in jo prepričati, da bi razumela njegovo hotenje, vendar mu ni uspelo. Niti v lastni družini ni mogel ustvariti pristinih človeških odnosov, ker mu je vsakdanje življenje kaj takega neprestano preprečevalo. Vendar je treba opozoriti, da je Kačur v svojem odnosu do Tončke že od vsega začetka imel zvezo z njo za osebni padec, kar mu je sožitje z njo še bolj oteževalo. Zato mu žena v Lazah skoraj upravičeno očita, da jo je on naredil za vlačugo, saj se nikoli ni brigal za njena čustva; videl je le svoja. V tem boju je Kačur namreč resnično šel mimo njenega življenjskega načela in ga docela prezrl, celo zanikal.

Drugo plat Kačurjevega osebnega življenja predstavlja družina. Če je v Tončki samo zaman iskal prijateljskega življenjskega sopotnika, mu je pomenila družina resnično breme. Zanj je bil namreč odgovoren. In ta odgovornost ga je delala prav tako nesvobodnega kot nezvestoba samemu sebi: kajti če je hotel ženo in otroke preživljati, je moral »upoštevati razmere«, s tem pa seveda pristati na kompromis. Zato je pri odločitvi, da se bo uklonil, nemalo sodelovala misel na družino, kajti tisti večer, ko bi moral ustanovljat izobraževalno društvo, ostane doma šele, ko mu Tončka zagrozi, da bo z otrokom odšla od njega.

Iz tako zastavljenega razvoja dogajanja moremo razbrati, da so segla Cankarjeva osvobojevalna prizadevanja prav v korenine družbenega dogajanja: z osvoboditvijo človeka bi se ne le osvestila celotna družba, v temeljih bi se spremenili tudi medsebojni človeški odnosi, človekova osebnost pa bi mogla polno zaživeti celo v tako intimni, vendar gospodarsko vezani celici, kot je družina. Demokratizacija odnosov bi torej utrdila celotno narodnostno skupnost, jo potrdila navzven kot narod in osvobodila navznoter kot človeško enovitost.

Po vsem tem je Kačurjeva usodna odločitev v Blatnem dolu posledica različnih med seboj se prepletajočih silnic, ki pa so vse zrasle iz istega stržena — iz družbene neosveščenosti ljudi, in niso morda le posledica nezdravih političnih razmer. Kajti te so šele rezultat prej nakazanih nenaravnosti. Zato obsoja Kačur ljudi, in ne razmere, ko razmišlja o svoji usodi: »Šel je nekoč mlad fant, napotil se je v svet z lahkim korakom in njegovo srce je bilo polno upanja. . . Šel je in je ponudil od svojega bogastva, od svoje ljubezni *ljudem*.« (Podč. I. K.) In ti, ljudje namreč, ne oblastniki, so kričali: »Glejte razbojnika, ponuja nam ljubezen — kamnajte ga!« Tega prizora ne ponovi zaman s prav enakimi besedami še enkrat.

Zato predstavlja ta Cankarjeva povest zaradi miselne prečiščenosti, zaradi svoje vedno žive nazorske poudarjenosti in ne nazadnje zaradi svoje osveščujoče — čeprav v obtožbo naravnane — npravne izostrenosti eno najpomembnejših Cankarjevih del.

Tudi oblikovno je povest enovita kot malokatero Cankarjevo delo. Izidor Cankar pravi o njej, da je to »najbolje zgrajena, najbolj plastična, stilno popolna, miselno in oblikovno najenotneje zasnovana, najboljša povest Ivana Cankarja« (CZS, IX). Njena zgradba (povest ima tri dele, vsak del ima tri poglavja, vsa po obsegu enaka) jo po arhitektoniki približuje že klasični drami (prim. Alojz Kraigher, Ivan Cankar I, str. 397 sl.).

Zgradba povesti je sintetična in vodi Kačurja v vsakem delu na novo službeno mesto: Zapolje, Blatni dol, Laze. Očitno je tako zgradbo narekovala nazorska zasnova povesti: pokazati Kačurja v delovnem zagonu (Zapolje), njegov padec (Blatni dol) in srečanje z »novo stvarnostjo« (Laze). Vsi kraji sami po sebi ne žive pred nami, saj postanejo funkcionalni šele v odnosu do junaka. Zato je tudi njihova podoba stilno dokaj različno predstavljena. Zapolje kaže izrazito realistične poteze (Kačur se ob vožnji veseli pogleda na lepoto okolice, zdravnik pa ga pri tem opozarja, da bo ves ta čar kmalu izginil; šola je mrka, vrt za kaplanijo svetel, itn.). Zapolje kaže že s svojo zunanjo podobo na običajno sredino, v kateri bo junak deloval. Drugače je z Blatnim dolom. Tam prevladuje enovita — temna — stilna barva. Prav tako enovito so risani ljudje, ki nosijo (razen občinskega tajnika) poteze, značilne za duhovno ozračje v Blatnem dolu: so kot zemlja, kot živina; težki, neokretni, zadušljivo nevarni. Laze predstavljajo namerno pretirano svetlo podobo, ki zajame ne le kraj, temveč tudi ljudi v njem. (Komaj moremo verjeti, da je dobrodušni, z robcem mahajoči prijazen starec res nadučitelj, in ne dedek iz pravljice. Prav tako težko verjamemo županovim besedam: »Učitelj je prav tako svoboden človek kakor vsakdo drug, počnite, kar se vam zdi, da je prav!...«) Namerno poudarjeni svetli toni učinkujejo kontrastno glede na Blatni dol, še bolj pa v primerjavi s Kačurjevo duhovno podobo.

Kakor so stilizirani vsi trije kraji, je stiliziral pisatelj tudi naravo samo; ta se lahko spreminja v skladu z junakovim trenutnim počutjem. Zato v Blatnem dolu ne bomo ušli blatu, sonce pa posije le, ko se na poročni dan v Kačurju za hip zbudi upanje, da bo morda le še uspel. Pot v Bistro je za junaka vsakokrat drugačna, prav taka je tudi narava; in vendar je pot vedno ista, le človek, ki hodi po njej je drugačen. Tako neposredno — tudi slogovno obarvano — sožitje med junakom in okolico kaže na enoten pisateljev oblikovalni načrt: kakor je Kačur osamljen v svoji okolici in se z njo neprestano bojuje, tako živi vsa ta okolica (ljudje in narava) le zaradi njega in ob njem. Narava in ljudje so s svojim lastnim življenjem postali le sredstvo za učinkovito osvetlitev Kačurjeve osebnosti in njegovega delovanja. Zato se ljudje in prizori iz narave pojavljajo in izginjajo le ob Kačurju, ne da bi sami zase pustili za seboj sled. Na ta način smo kot bralci soudeleženi pri Kačurjevem boju, saj gledamo na svet le skozi njegove naočnike in smo prisiljeni intuitivno soditi svet z junakovimi očmi. V tem oblikovalnem načinu je iskati tudi del sugestivne moči (ne samo tega) Cankarjevega besedila.

Za učinkovito ponazoritev nazorske srčike dela, ki se po svoji izpovedni plati loteva človeških in družbenih problemov, Cankarju služijo slogovne posebnosti, ki jih moremo šteti med realistične, naturalistične in simbolistične. V Martinu Kačurju se vse te prvine smiselno med seboj prepletajo, in to tako, da poudarjajo družbeno in družabno problematiko dela predvsem stilna sredstva realistične (Zapolje) in naturalistične (Blatni dol) šole, medtem ko je Kačurjev duhovni svet predstavljen s simbolističnimi. To vidno dvojnost zasledimo v liku

»poskakujočega« župana, »trdega« župnika, sladkobnega nadučitelja, omahljivega Ferjana itn. v Zapolju ali pokmetenega župnika, rahlo omejenega župana, premetenega tajnika, prsate Tončke idr. v Blatnem dolu na eni strani, na drugi pa v opisu Minke, ki se njena podoba učinkovito vključuje v celotno sobesedilo povesti, v Kačurjevih razglabljanjih, sanjah, prividih (npr. kovač — socialist) in v celotnem vrednotenju sveta. Kačurja označuje poduhovljenost v primeri z ostalim svetom, ki je izrazito »telesen«.

Enake razlike kaže tudi barva jezika posameznih oseb (župan iz Zapolja celo govori »poskakujoče«; prim. še župnikovo pridigo v Blatnem dolu, osladen jezik zapoljskega nadučitelja, robato Tončkino govorico, Kačurjeva skoraj svetopisemskemu slogu se bližajoča razglabljanja itn.). V skladu s tem oblikovnim postopkom je zelo pisan tudi jezikovni zaklad v povesti, saj uporablja v okviru nasprotij konkretno — abstraktno vse besedišče od popačenk, krajevnih in narečnih izrazov (zgrevan, kanclija, skezati, vražen, zdelo, itn.) do abstraktnih izrazov in tujk.

Smotrna izraba slogovnih prvin vseh treh šol za prikaz časovno, krajevno, družbeno in družabno opredeljenih likov in za izpoved lastnega odnosa do sveta je pripomogla, da je Cankarjev ustvarjalni genij zmogel umetnino, h kateri »je treba pristopiti z odkrito glavo, tiho in... krotko kot pred belo okamenelo žalost Meštrovičevih skulptur« (Ivo Kozarčanin).

Jože Toporišič

POIZKUS MODERNEJŠE OBRAVNAVE GLAGOLSKIH KATEGORIJ

Splošno

Glagoli so besede, ki izražajo dejanja (*vrnil bi se, iskanje*), stanje (*ubit sem*), dogajanje (*razpadel je, blestí*), obstajanje (*ste*), zaznavanje (*čutil sem*), spreminjanje (*usihati*) in še odnos do vsega tega (*moram*)¹. V naslednjih dveh Kosovelovih pesmih so vse pokončno tiskane besede glagolske:

Razpal, razrušil se je *grad*
najlepših mojih sanj
in *sredi razvalin sem sam*
napol ubit, izdan.

A dalje tam še eden je,
a jaz ne morem vanj,
in dober, topel je in tih,
a jaz sem bil izgnan.

Ena bolest mi dušo tesni —
tega sveta hladnina;
pride noč — in vse potopi
večnosti globina...

Moje srce izgubilo je
toplih sanj iskanje,
kot mramor ga ohladilo je
to trpko, trpko spoznanje.

¹ Slovenski slovnici 1964 (dalje Ss) so »(g)lagoli besede, ki povedo, kaj kdo dela ali kaj v njim je« (str. 202), ista definicija pa se uporablja tudi za povedek: »Povedek ali predikat pove, kaj kdo dela ali kaj z njim je« (307). To sem grajal v članku Slovenska slovnica (Filologija 3, Zagreb 1962, str. 282).

*In to je tista bolečina,
ki jo tajim ljudem,
saj vrnil bi se, a ne morem,
ne morem, ne smem.*

*Večerna luč blesti v stolpovih
in okna žarijo svetlâ,
a meni je kakor zlovešča meglâ
zakrila bolest pol sveta.*

*Mati, daj mi roko še enkrat,
kajti samo v tvojem zavetju
sem začutil življenje, sem bil mlad,
kot zdaj sem gorak vsemu svetu.*

*Čutim pogrezanje, konec sveta,
daleč ni od razdejanja.
Zebé me. Hlad polzi v dno srca;
dajti mi, dajte mi spanja!*

Glagol ima naslednje nezložene oblike: sedanjik (*delam*), velednik (*delaj*), deležnik na -č ali -e (*delajóč, deláje*); nedoločnik (*delati*), namenilnik (*delat*), deležnik na -l (*delal*), deležnik na -(e)n ali -t (*tepen, delan, ubit*), glagolnik (*delanje*), deležnik na -(v)ši (*rekši, videvši*). Nimajo pa teh oblik tudi vsi glagoli. Vse druge glagolske oblike so zložene, npr. *delal sem (bi, bi bil, sem bil), pokopan bo* itd. Oblike kot *smeje se* imamo za nesestavljene.²

Glagolske besede so tudi pridevniki kot *občutljiv, izrecen* ali samostalniki kot *molitev, skok, bolečina, padec, straža, srbež*, itd., ki pa jih ne uvrščamo med redne glagolske oblike, temveč jih imamo za samostojne besede, upravičeno posebno takrat, če ne izražajo več samo glagolskega dejanja, stanja itd. Nekateri glogoli imajo samo po katero glagolsko obliko: *grem* samo sedanjik, *pojdem* samo sedanjik in velednik, ne pa tudi deležnika na -l ali nedoločnika. Taka oblikovna osamelca sta npr. še obliki *zlovešč* ali *zavetje*.³

Glagolske oblike delimo na osebne in neosebne.⁴

Osebne glagolske oblike so tiste, ki dejanje itd. prisojajo govorečemu (1. oseba), ogovorjenemu (2. os.) ali sploh osebi ali stvari, o katerih se govori (3. os.). 3. osebo uporabljamo tudi za izražanje dejanja sploh v določenem času (tip *dežuje*, *treba je bilo*). Glagolska oseba torej večinoma kaže na vršilca dejanja ali nosilca stanja ali lastnosti.⁵

Osebe glagolske oblike izražajo čas (*sem ubit, izgubilo je, bom*), naklon (*ubit sem, vrnil bi se, daj*) in način glagolskega dejanja (*razrušil se je, sem bil izgnan*). Načina imamo dva: tvornik in trpnik.⁶ Prvi pove, da dejanje opravlja osebek ali pa je le-ta v določenem procesu ali stanju (*razpal se je grad, sem ubit*), drugi pa, da dejanje osebkju prihaja od zunaj (*bil sem izgnan*). Naklone imamo tri: v povednem naklonu so glagoli tedaj, če dejanje samo ugotavljajo, ga zanikajo ali po njem vprašujejo (*čutim, greš?*), v velelnem tedaj, če dejanje prikazujejo kot zaželeno, zapovedano, prepovedano itd. (*daj*), v pogojnem pa tedaj, če (iz)vršitev dejanja zadeva ob zapreke, ki jih je mogoče zaobiti ali pa tudi ne (*vrnil bi se*).⁷

² V Ss ni ločitve na zložene in nezložene oblike, temveč takoj na začetku na osebne in neosebne (207, 271). Pri prvih govori o času, naklonu in načinu, pri neosebni pa ne, kar lahko zavaja k misli, kot da za neosebne oblike ne veljajo kategorije naklona ali načina (za čas je res, da ne).

³ V primerih s Ss se tu postavlja vprašanje, kaj sodi med glagolske oblike in kaj ne. Vpeljan je pojem glagolske besede (prim. v Slovenskem knjižnem jeziku pridevniško in samostalniško besedo, pa tudi zaimensko). Opozorilo na oblikovne osamelce je v nasprotju npr. s trditvijo Ss (212), da imajo opisni deležnik na -l, »vsi glagoli; *pojdem* ga seveda nima.

⁴ To se sklada s Ss 1964 (210, 211), ne pa z iste slovnice pojmovanjem na str. 307, kjer jo imenuje »določna glagolska oblika (verbum finitum)«. *Verbum finitum* je nejasen, ustreza le *osebna glagolska oblika*.

⁵ O tem Ss (210): »Pri glagolu ločimo tri osebe (...) kakor pri osebnem zaimku«. Za 3. os. pravi Ss (171), da je »tista, o kateri govorimo in ji pravimo on (itd.)«. V taki definiciji ni upoštevan npr. brezosebkov stavek *kot dežuje*, kjer ni nobenega *on, ono* itd.

⁶ Srednjika torej ni. O tem gl. moje O slovenskih glagolskih načinih (Jezikovni pogovori 1965, str. 104).

⁷ Tako imenovani železnik je opisna oblika, kakršno imamo npr. še v zvezah kot *lahko greš = smeš iti* ipd.

Neosebne glagolske oblike so tiste, ki sploh ne izražajo glagolske osebe (*razrušil, ubit, izdan, hiteč, peljati se, spat, iskanje*), pač pa nekatere lahko naklon (*neizrečen = tak, ki ga niso izgovorili: neizrečen = tak, ki ga ni mogoče izreči*) in način (*zaničevan: oslepel: delal*). Uporabljamo jih za to, da z njimi tvorimo — »opisujemo« — čase in naklone (*bom delal, bi storil, moram storiti*), načine (*bil sem izgnan*), izražamo cilj glagolskega dejanja (*grem delat*), istodobnost (*domov gredel, se zglesi pri meni; hiteč k cilju, je komaj še dihal*) ali preddobnost (*cesar to videdvši, veli kočijažu*). Prednost neosebni glagolskih oblik je prav v tem, da ne izražajo glagolske osebe: ta bodisi ni potrebna, ker je že izražena (*nočem krkičati = nočem, da bi [jaz] kričal; greš kositi = greš, da boš (ti) kosil; molče so šli = ko so šli, so [oni] molčali*) ali pa je splošna: *naročil je jesti (da bi jedel, da bi jedli, da bi jedla itd.), gledal sem to norenje (= gledal sem, kako si [ste, je, so, sta itd.] norel [noreli, norela]), govoriti je srebro (= če kdorkoli govori [če govoriš, govorimo, je srebro], ukazal je prinesiti kruha in jabolka (= da prinesejo, da prinese, da se prinese . . .)*. Privedniške glagolske oblike se zmeraj nanašajo na samostalniško besedo, ob kateri so; to lahko spremenimo v osebek tvornega ali trpnega stavka: *otekli gležnji (= gležnji so otekli), posekani hrasti (= hraste so posekali), skeleče rane (= rane skelijo), zametena steza (= stezo je [bo] zamelo)*. Neosebne glagolske oblike, uporabljene ob osebni, svoje dejanje pripisujejo osebi osebne glagolske oblike: prim. *plesaje sta planila v dereče valove*.

Neosebne glagolske oblike so ali čisto samosvoje (*delati, delat, sede, skrivši*) ali pa so privedniške (*osupel, zaželen, ubit, vzdihujoč*) oz. samostalniške (*delanje, skok, bera, podražitev*).

Oblikoslovna podoba glagola

Glagol ima zelo izrazito morfemsko podobo. Vzemimo glagol *pogrezniti*. Nasprotje s *popihniti* nam izloča morfem *grez*: ta je nosilec predmetnega pomena. Morfem *ni* za korenem (prim. *pogrezati*) imenujemo glagolsko pripono. (Pri izpeljanih glagolih je glagolska pripona za podstavo, prim. *pobratiti, potujčevati*.) Glagolske pripone so različne: *ni, a, e, i, uje, ova, eva, je, ne, ava* itd., lahko je tudi \emptyset (*nesti; dam*). Glagolska pripona sama na sebi ne pomeni nič, pri dveh glagolih iz istega korena ali podstave pa razločuje dovršnost ali nedovršnost dejanja: *pogrezniti — pogrezati, zapeljem — zapeljujem, seči — segati*. — Morfem pred korenem je predpona. Če jo dodamo nedovršnemu glagolu, dobimo dovršnik (*spati — prespati*).⁸ Predpone imajo večinoma tak pomen kot predlogi ali prislovi. Predpon ima kak koren lahko tudi po več (*porazdeliti*). — Za glagolsko pripono se dodajajo obrazila ali končnice, da dobimo posamezne glagolske oblike: *sedanjik, velelnik, nedoločnik, deležnike* itd.; če glagol nima pripone, se obrazila in končnice dodajajo kar korenemu: *dela-m-ti — nes-ti, da-m*. — Del glagola pred *-ti* se imenuje nedoločniška glagolska osnova (*dela-ti*). Pri glagolih z nedoločnikom na *-či* je glagolska osnova ves del pred končnim *-i*⁹

⁸ To velja splošno. O zadregah Ss glede tega, kdaj predpona dela glagole dovršne in kdaj ne (Ss 206-207), glej moje Probleme der slovenischen Schriftsprache, Scandoslavica 1960 (dalje Probleme), str. 69-70 in O aspektnih premenah v slovenskem knjižnem jeziku, JIS 1959/60, 203.

⁹ Ss (211) morfemsko nejasno trdi, da se »nedoločnik (. . .) končuje na *-ti* ali *-či*. Tudi na str. 215 ni jasnosti: »Če odpahnemo nedoločniško obrazilo (pred tem so navedeni samo glagoli na *-ti*) dobimo nedoločniško osnovo.« Na str. 219 iz diahronične zadrege prav tako nejasno: »Kadar se nedoločnik končuje na *-či*, se podstava končuje na mehkonobnik *k* ali *g*.« V striči, strič, striž(enje) seveda ni ne duha ne sluha za kakšnim mehkonobnikom. Za moje stališče gl. Probleme 65. — O težavah Ss pri pojmovanju sestavnih delov glagola prim. moj članek Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje, JIS 1957/58, 209-213.

(peči); glagolski del pred končnico (npr. -m) je sedanjška osnova. Korenski del sedanjške in nedoločniške osnove je ali enak (n e s -em -ti, d e l -am -ati) ali pa tudi ne (b e r -em — b r -ati, p i š -em — p i s -ati). —

Glagolske oblike, ki se spregajo ali sklanjajo, imajo na koncu končnice: *dela-m -š -o -mo* itd.; *petj-e -a -u* itd.; *pozlačen -o -ega, -emu* itd. Kar je pred končnico, je osnova pregibne glagolske oblike. Osnovo glagolske oblike je treba ločiti od glagolske osnove: *delanje* (osnova glagolnika *delanj-*, proti *dela-* glagolska osnova). — Nekateri glagoli imajo še prosti (ločljivi) morfem *se* ali predlog prehodnosti, npr. *smejati se, hoditi za (= ljubiti)*.¹⁰ Morfemski sestav glagola najlepše razbereš iz preglednice:

Predpone	Koren	Obrazila podstave	Glagolske pripone	Glagolska obrazila	Končnica	Obrazilo povratnosti ali prehodnosti
po	grez		nj	en	a	
pri	nes	k	a	ti		
zapri	seč		∅	i		
	hod		i	ti		za
	ber	ač		enj	e	
	da		∅		m	
po	sin	ov	i	l	∅	
po	mal					
	mešč	o an	i	ti		se

Glagol *pomalomeščaniti* ima sestavljeno pomensko jedro: ima dva korena, povezana z veznim samoglasnikom o.

Glagolski vid

Po glagolskem vidu ločimo dovršne in nedovršne glagole. Dovršni so tisti, ki podajajo dovršeno dejanje (*počiti, poplesati, namučiti se, dočakati, zaigrati*), nedovršni pa tisti, ki ne izražajo dovršnosti (*tepsti, poskakovati*).¹¹ Nedovršni glogoli se izjemoma rabijo tudi za izražanje dovršnega dejanja: *fant bo tepen kot snop, nesel je v mlin* (tja je namreč tudi *prinesel*), *pisal bi ti pismo (= sporočil bi ti pismo)*. Dovršne glagole spoznamo po tem, da je z njimi mogoče odgovoriti na vprašanje *kaj storiš (bi storil* itd.) in da razen redkih izjem ne izražajo dejanja v trenutku govorjenja (sedanjega časa). Nedovršne spoznamo po tem, da z njimi lahko odgovorim na oblike glagola *delati* v stavkih kot *kaj delaš*, ob njih pa tudi lahko uporabljamo tako imenovane fazne glagole *začeti, nehati* ipd. Vsi se rabijo tudi za izražanje dejanja v trenutku govorjenja.¹²

¹⁰ Mislim, da je tako prav, saj predlogi v predponski vlogi opravljajo isto vlogo (prim. *šel je — našel je*), pa jih tudi obravnavamo kot morfemsko sestavino glagola.

¹¹ Tako gledanje je sedaj splošno sprejeto prav zato, ker nedovršni vendarle kdaj lahko izražajo tudi dovršnost. O tem prim. še primere iz Bezlajeve razprave *Doneski k poznavanju glagolskega aspekta* (SR 1948) kot *nesi ga ven = odnesi ga*.

¹² Kot se vidi, je iz kategorije glag. vida izločeno to, ali je glagol trajen ali ponavljalen, ali je začetno, končno ali trenutno dovršen, in kar bi jaz imenoval vrsta glagolskega dejanja (Aktionsart).

Slovenski glagoli so načeloma ali dovršni ali nedovršni, so torej enovidski. Nekateri pa so dvovidski, tj. ali dovršni ali nedovršni, kar nam je pač na misli: prim. *roditi, ubogam, teknem, telefoniram* itd.¹³ Nekaj jih sploh nima vida: *moram, morem, maram, treba je, smem*.¹⁴

Nesestavljeni glagoli so načeloma nedovršni. Dovršni se dajo skoraj vsi naštetih: *plačam, končam, neham, jenjam, srečam; kupim, lotim se, blagoslovim, pičim, pustim, ranim, rešim, skočim, stopim, storim, trčim, udarim, dobim; padem, sedem, ležem, sežem, rečem, vržem, jamem* in skoraj vsi glagoli z glag. pripono *ne* (prim. *kriknem*) razen tistih, ki izražajo prehajanje iz stanja v stanje (npr. *sahnem*); *dejem; dam, dem* in morda še kateri.

Iz nedovršnikov dobimo dovršnike tako, da jim dodamo predpono: *nesem — prinesem, delam — dodelam*. Pri tem se pomen spremeni v smislu predpone. Nekaj prvotnih glagolov nikoli ni brez predpone: *-prem, -čnem, -mem, -žmem, -šljem* (prim. *zaprem, načnem, otmem, ožmem, pošljem*). Med take glagole gredo tudi izpeljanke iz predložnih zvez, npr. *pogospoditi, raznestiti, pobarabiti se* itd.

Iz dovršnikov delamo nedovršnike z menjavo glagolske pripone: *pihnem — piham*. Pri tem se pogosto premenjuje še korenski del: *počim — pokam, potopim — potapljam, preplêtem — preplétam*.

To gre po pravilih. Pri glagolih na *-im* se pri tem soglasnik (soglasniški sklop) na koncu korena premenjuje po jotaciji (*ponosim — ponašam*) ali po depalatalizaciji¹⁵ (*počim — pokam*). Po depalatalizaciji se premenjujejo tudi glagoli v nedoločniku na *-či* (*sežem — segam*), glagoli na *-em* pa pogosto po dejotaciji (popišem — popisujem).

Nekaj glagolov dela nedovršnik z nadomestnim korenem: *vržem — mečem, rečem — govorim (pravim), naredim (storim) — delam*.

Od samoglasnikov se pri tem premenjuje *ê* z *e* ali *a* (*preplêtem — preplétam, prenêsem — prenášam*), o pa z *á* (*zbôdem — zbadam, porodim — porajam, skočim — skačem*). Polglasnik se premenjuje z *i* (*odcvetem — odcvitam*), *a* tudi z *i* (*umaknem — umikam*); zanimiva premena je tudi *prekolnem — preklinjam*. Pogosto se med dva samoglasnika v korenu vrine kak samoglasnik: *začnem — začenjам, umrem — umiram*. Pri nekaterih glagolih se pojavijo tudi soglasniki, ki so izpadli zaradi težkega soglasniškega sklopa: *upognem — upogibam, zasujem — zasipavam, ganem — gibam, krenem — kretam, potonem — potapljam, vrnem — vračam, prepovem — prepovedujem*.¹⁶

Če pogledamo na glagolske pripone, ugotovimo, da se *a, i, ne* in \emptyset zamenjujejo z *uje*: *plačam, rešim, dvignem, prepovem — plačujem, rešujem, dvigujem, prepovedujem*. Podobno *e, ne, je, i* in \emptyset z *a* (*va*) *padem — padam, mahnem — maham, zinem — zevam, napijem — napivam, pičim — pikam, predém — predevam*. Če se prvotna glagolska pripona ne zamenja, temveč ohrani, se ji doda še *va* (*okopam — okopavam, neham — nehavam*). Taki glagoli imajo radi dvojnice tipa *okopam — okopujem* (prim. še *premislim — premišljam* ali *premišljujem*); v zadnjem času zmeraj bolj prevladujejo oblike na *-ujem*. Redke so premene *i* z *e* (*skočim — skačem*), dovolj pogoste pa *i* z *éva* (*omedlim — omedlevam*). Tip *omedlevam* si razlagamo z nedoločniško osnovo: *omedleti — omedlevati = okopati — okopavati*.

¹³ O tem in tudi o začetni itd. dovršnosti gl. moje O aspektnih premenah.

¹⁴ Mislim, da je tako prav, saj ni mogoče reči *začnem morati, neha treba je*.

¹⁵ Za sinhrono obravnavanje so taki pojmi z *de-* potrebni.

¹⁶ V primerih kot *prenêsem — prenášam, preplêtem — preplétam, potopim — potapljam* seveda lahko govorimo o prevoju, za primer *preplêtem — preplétam* pa je bolj govoriti kar o oženju.

Vsi glagoli nimajo takih vidskih parov, posebno ne tisti iz imen kot npr. *pogospoditi*, a tudi nekateri drugi: *preglodam*, *zgrebem*, *podkujem* ipd. Namesto *preglodavam* ali *zgrebam* ali *podkavam* se rabijo kar *glodam*, *grebem* in *kujem*. Še manj imajo prvotni nedovršni čiste dovršne pare: prim. *plujem*, *pletem*, *ženem*, *berem*, *poslušam*. Namesto njih rabimo predpanske glagole, ki pa so večinoma pomensko premaknjeni, prim. *poslušam* — *prisluhnem* (= *malo poslušam*). Primeri kot *tresem* — *tresnem* so tudi pomensko različni.

Kako pa v takih primerih izražamo manjkajoči vidski par? Tu imaš za to nekaj primerov: *Če se boš tako pogospodil, bo slabo* — *Če boš postajal tak gospod, bo slabo* (ali: *če se boš tako gospodil . . .*). *Podkoval mi je konja* — *Koval mi je konja*. *Če boš toliko potrošil, boš ob vse* — *Če boš toliko trošil, boš ob vse*. *Razkral mi boš tale panj* — *Kalal mi boš ta panj*. Izrazimo se pač več ali manj približno.¹⁷

Vrste glagolskih dejanj

S podobnimi sredstvi kot nasprotje v vidu, tj. z različnimi glagolskimi priponami in premenami korena, pa tudi z nadomestnimi koreni, glagoli izražajo tudi vse vrste glagolskih dejanj.

1. Tako glagola *sedim* in *ležim* pomenita stanje po izvršitvi dejanja, ki ga izražata glagola *sedam* in *legam*. Tako stanje lahko izrazimo tudi z zvezo pomožnika in pridevniške besede ali še kako drugače. Glej preglednico!

Nedovršno dejanje	Dovršno dejanje	Stanje
sedam	sedem	sedim
oživljam	oživim	živim, živ sem
pekel se je	spekel se je	pečen je bil
postaja	postane	je
maže	namaže	je namazan
umira	umre	je mrtev
obeša se	obesi se	visi, je obešen

2. V drugi skupini so glagoli kot *nesem* — *nosim*, *peljem* — *vodim*, *ženem* — *gonim*, *tečem* — *tekam*, *letim* — *letam*, *bežim* — *begam*, *lezem* — *lazim*, *grem* — *hodim*, *vlečem* — *vlačim*. Vsi so nedovršni, razlika med njimi pa je, da eni pomenijo enkratno dejanje, drugi pa ponavljano, tj. prvi so trajni, drugi pa ponavljalni. (V 19. stoletju prim. še *kradem* — *kradevam* ipd.) Ponavljalni par takih dvojic lahko pomeni tudi drugačno trajno dejanje: *vlečem drva* — *vlačim drva* : *vlačim* (= *branam*) *njivo* ali *živinče beži* — *živinče bega* : *ne begaj mi živinčeta*. Nedovršni par k dovršnemu (*sedam* — *sedem*) pomeni ali trajno ali ponavljalno dejanje: *Ravno je sedal za mizo, ko je vstopil poštar* — *Sedal je na stole, kot da bi jih preskušal, ali so dovolj trdni*. — Trajno¹⁸ se včasih rabijo

¹⁷ V tem smislu so torej to dejanski vidski pari, četudi razlike med takimi glagoli niso samo vidske: rabijo se za samo vidsko ločevanje. Tako je treba razumeti moje mnenje, da »je o čistih aspektnih premenah mogoče govoriti samo pri istem pomenu obeh členov« (Probleme 69), ker sem imel pred očmi dvojice *biti* — *bivati*, kjer tega ni. O vidski neparnosti dvojic kot *ženiti se* — *oženiti se* gl. F. Jakopin, JIS 1966, 177—180 (K tipologiji slovenskega in ruskega glagola).

¹⁸ O tem podrobneje v navedenem Bezlajevem in mojem članku.

tudi glagoli tipa *nosim* iz dvojic *nesem* — *nosim*: *Nosila sem* (nam. *nesla sem*) *koscem jesti*.

3. V posebni skupini so glagolske dvojice kot *rumeneti* — *rumeniti*, *oživeti* — *oživiti*.¹⁹ Prvi člen dvojice pomeni *postajati rumen* oz. *postati živ*, drugi pa *delati* (kaj) *rumeno*, *spraviti* (koga) *k življenju*, *napraviti* (ga) *živega*. Prvi člen take dvojice je neprehoden, drugi prehodni. Prvi stanje ali lastnost rad izraža z deležnikom na *-l* (*porumeneli listi*, *oživeli utopljenik*), drugi na *-en* (*porumenjena stena*, *pozlačena obreza*). Pri čistih vidskih parih se morfenska razlika za prehodnost lahko izgubi: *oživeti* — *oživiti* = *oživljati*. Razlike tudi ni v sedanjiku: *oživim*.

4. Svojevrsten odnos je tudi med glagolskimi dvojicami kot *pijem* — *pojim*, *tečem* — *točim*, *gnijem* — *gnojim*, *umrem* — *umorim*. Drugi člen dvojice pomeni, da kdo dela, povzroča, omogoča to, kar pove prvi člen: *pojim* = *delam*, *da kdo pije*; *točim* = *povzročam (delam)*, *da teče*; *morim* = *povzročam smrt*, *umiranje*. Včasih se tega odnosa niti ne zavedamo več: tako je z *gnojim*, ki res pomeni tudi *delati*, *da kaj gnije*, a nam je danes nekako samostojen glagol.

5. Še eno zanimivo skupino glagolov imamo. To so dvojice kot *poslušam* — *čujem* (*slišim*) ali *gledam* — *vidim*. Razlika med njimi ni v nedovršenosti in dovršenosti, temveč v tem, kako je zajet predmet glagolskega dejanja, kako smo ga sprejeli v našo zavest. Prim. *Gledal je*, *pa ni videl* ali *Poslušam*, *a nič ne slišim*.

Prehodnost

O prehodnosti govorimo, če glagolsko dejanje prehaja na predmet: *kosim travo*, *čudim se takemu vprašanju*, *umivam se*, *bojim se bolezni*, *prišel je ob ves denar*, *izgubil je vse imetje*, *obšel je zapreko* ipd. Nekateri redki glagoli imajo po dva predmeta v istem sklonu: prim. *fanta učim angleščino*. Veliko pa je glagolov, ki imajo po dva predmeta v različnih sklonih: *nesi očetū časopis*. Pri že obravnavanem tipu *rumeneti* — *rumeniti* je prehodnost zaznamovana tudi oblikoslovno (*-e* : *-i*); prim. *še ubila je jajce* proti *jajce se je ubilo*.

Prehodni glagoli se lahko rabijo tudi neprehodno. V takih primerih izražajo dejanje samo: *vidim hišo* — *vidim* (tj. z *vidom* zaznavam), *delam hišo* — *delam* (tj. *imam delo*, *ne počivam*). Zanimivo je, da taka splošna dejanja izražamo navadno le z nedovršnikom: *ne ubijaj*, *ne kradi*, *ne laži*, *ne pljuvajte po tleh*, *streljajte*. Če pa je dejanje kaj bolj določeno, pa rabimo tudi dovršnike: *streljajte* — *ustrelite še*, ali: *tako se govori* — *reci vendar kaj*.

Včasih smo v dvomu, ali je glagol prehodni ali ne. Prim. *delati greh* proti *grešiti*, ki oba pomenita isto: drugi gotovo ni prehodni. Tako še *delati neprilike* (*težave*, *zgago* ipd.): v takih primerih govorimo o notranjem predmetu.

Omenjeno je že, da je v primerih kot *Jure hodi za Lenčko*, *zveza hodi za prehodna*, če pomeni *ima rad*, *ljubi*, sicer *seveda ne*. Primer kaže, da iz neprehodnih glagolov prehodne ne delamo le s predpono (prim. *šel je* — *našel je jurčka*), temveč tudi s predlogi (*hodi za*, *pri ob*). Tu je še primer, kjer se prehodnosti znebimo z morfemom *se*: *srebrim* — *srebrim se*.²⁰

¹⁹ Mislim, da je na razlikovalno vlogo morfemov *e* in *i* glede na prehodnost treba opozoriti v slovnici, ne pa morda v priložnostnih napak navajati vse take dvojice izolirano.

²⁰ Takim primerom je blizu tip *kopam otroka* — *kopam se*, saj se *kopam se* v veliki meri občuti kot neprehodno.

Pri glagolih, katerih prehodnost izražamo s predlogom, se delajo nekatere napake. Tu jih imaš naštete (v oklepaju) poleg pravih zvez:²¹ *do tega* (na tem) *mi je*, *o resnici* (v resnico) *ne dvomim*, *ne jezi se name* ali *čezme* (nad mano), *ne govori mi o poštenju* (od poštenja), *povej nam kaj o kralju Matjažu* (od kralja Matjaža), *ne pogajajta se tako za ceno* (okoli, okrog cene), *razpravljamo o vprašanju* (po vprašanju) nezaposlenih, *vsak ima pravico do življenja* (na življenje), *zanimam se za gradnjo strehe nad glavo* (na gradnji), *v to* (na to) *ne bo hotel privoliti*, *na to* (v to) *ne bo pristal*. Kadar je glagol prehodni že brez predloga, za izražanje iste vsebine ni treba rabiti predloga: *nadaljuj predavanje* (s predavanjem), *prelomil je navado* (z navado), *končaj že to delo* (s tem delom), *prihranil si je časa* (na času), *varuj se lažnih prijateljev* (pred lažnimi prijatelji). Nič narobe ni taka dvojnica v primerih kot *navadil sem se tega* — *navadil sem se na to*. Gotovo je edino dobro *dobiva ugled*, pri dovršenem paru pa je razlika med *dobil je na ugledu* in *dobil je ugled*: v prvem primeru se mu je ugled samo povečal, v drugem pa ga prej sploh imel ni. Res pa je, da je *dobil na ugledu* mogoče zamenjati s *postaja uglednejši*. Isto je izgubiti čast in izgubiti na časti proti izgubljeni časti. Primeri kot *delam na novem projektu* se dajo izraziti z *obdelujem* (*izdelujem*) *novi projekt*.

Način

Način je pojem za odnos med osebkom in (iz)vršilcem dejanja. Če je osebek hkrati (iz)vršilec dejanja ali nosilec stanja, govorimo o tvorniku ali aktivu; če pa osebek ni vršilec dejanja, pa tudi ne nosilec stanja ali poteka, gre za trpnik ali pasiv. Brezosebkovi stavki izražajo poteke ali stanje (*dežuje*, *lepo je bilo*).

Če si s tega stališča še enkrat ogledamo Kosovelovi pesmi *Razpal*, *razrušil se je grad* in *Ena bolest mi dušo tesni*, ugotovimo, da so vse osebne oblike razen (*a jaz*) *sem bil izgnan* tvorne: izražajo osebkovo dejavnost oz. udeležnost v kakšnem poteku ali stanju. Dejanja je več v drugi pesmi (prim. *tesni*, *pride*, *potopi*, *izgubilo je*, *ohladilo je*, *daj*, *sem čutil*, *čutim*, *polzi*, *dajte*), manj v prvi (*ne morem*) *iti*, *tajim*, *vrnil bi se*, (*ne morem*, *ne smem*) *se vrniti*, *je zakrila*). Stanje označujejo povedki kot: *sem ubit*, *izdan je*, *sem bil mlad*, *sem gorak*, poteke (proces) pa: *razpal*, *razrušil se je*, *blesti*, *žarijo*, *zebe* (*me*).

Tvornik je torej v slovenščini sploh veliko pogostnejši od trpnika. Tudi tisti edini stavek s trpnim povedkom lahko izrazimo v tvorniku: *a mene so izgnali*. Kaj se je pri tem zgodilo? Osebek trpnega stavka (*jaz*) je postal v tvornem predmet (*mene*), spremenila se je glagolska oblika (prej *sem bil izgnan*, sedaj *so* (*me*) *izgnali*). Pravilo se da tudi obrniti: predmet tvornega stavka postane v trpnem osebek, tvorna glagolska oblika pa se zamenja s trpno. Če ima tvorni stavek še osebek, postane ta v trpnem prislovno določilo izvora glagolskega dejanja: *a mene so* (*ljudje*) *izgnali* — *a jaz sem bil* (*od ljudi*) *izgnan*. Namesto predloga *od* je v takih primerih nepravilno rabiti *po*. Pač pa lahko namesto predloga *od* rabim *z*, kadar ne gre za živega vršilca dejanja, temveč za prenosnika sporočila (prim. z *okrožnico 32/cKin nam je bilo sporočeno*) ali nosilca stanja (*mesto je obdano z obzidjem* = *mesto obdaja obzidje*); prim. še *stadion je bil nabit gledalcev* ali *z gledalci* (tj. polnega so ga delali gledalci).

²¹ Tako je treba obdelati na enem mestu, ker uporabnik knjižnega jezika ne bo hodil kar naprej gledat v pravopis ali priročnik napak.

Slovinci trpno dejanje lahko izražamo tudi s se. Ta oblika trpnika ni tako splošno uporabna, kot se je lahko prepričati, če naš trpni stavek (*a jaz sem bil izgnan*) skušamo izraziti tako: *a jaz sem se od ljudi izgnal*. Če bi pa zanemarili prislovno določilo izvora (tj. *od ljudi*), bi dobili *a jaz sem se izgnal*: tega stavka pa ne bi več razumeli trpno, temveč tvorno, tj. tako, kot da *sem sam sebe izgnal*. S se izražamo trpnik le tedaj, če je predmet, ki ga prizadeva dejanje, neživ: prim. *otava se kosi v poznem poletju = otavo kosijo v poznem poletju* ali: *taka stvar se ne pove na glas = take stvari ne povemo na glas*. Lahko pa se rabi trpnik s se tudi v primerih, kadar predmet po vsej verjetnosti ne more biti (iz)vršilec dejanja: prim. *dojenček se kopa vsak dan = dojenčka kopljejo vsak dan*.

Obravnavani primeri kažejo, da v slovenščini uporabljamo trpnik takrat, kadar hočemo spraviti v ospredje tistega (tisto), ki ga prizadeva glagolsko dejanje, zamolčati ali potisniti ob stran pa (iz)vršilca glagolskega dejanja. Ta, namesto da bi bil osebek tvornega stavka, postane v najboljšem primeru prislovno določilo izvora ali pa je sploh izpuščen. Izpustimo ga takrat, kadar ni važen ali pa ga nočemo ali ne moremo ugotoviti. To je dovolj pogosto v strokovnih besedilih, poljudnih ali znanstvenih. Še v takih besedilih trpnika ni dobro preveč uporabljati. Da to ljudje čutijo, vidimo npr. tudi iz kuharskih receptov, kjer namesto *Vzame se bela moka, trije pecilni praški* itd. pogosto beremo *Vzamemo* (ali »vzameš« ali »vzemi«) *belo moko, tri pecilne praške* itd.

Trpniku se seveda moramo prav izogibati tedaj, kadar bi bilo zvezo določne glagolske oblike in se mogoče pojmovati aktivno ali pasivno, tj. v zvezah z osebkom, ki je lahko tudi sam (iz)vršilec dejanja. Gotovo je nemogoč stavek *Danes pa sem se v šoli pohvalil* v pomenu *Danes so me pa v šoli pohvalili* ali *Na križišču sem se skoraj povozil od avtomobila* v pomenu *... me je avtomobil skoraj povozil*. Če se že izrazimo v trpniku, potem v takih primerih rabimo zvezo pomožnika in deležnika na *-(e)n* ali *-t*, torej *bil sem pohvaljen, bi bil skoraj povožen*.

Seveda sta obliki pomožnik + deležnik na *-(e)n* ali *-t* in osebna glagolska oblika + se popolnoma v redu, ko prva izraža stanje po izvršenem dejanju (prim. v Kosovelovi pesmi *sem bil ubit*), druga pa s se izraža splošni osebek (*tod se ne sme hoditi = tod ne smeš (nihče ne sme) hoditi*).

V neknjižni rabi je še zveza »išče se Uršo Plut« (*»iskalo se bo Uršo Plut*). Oseba, ki jo zadeva glagolsko dejanje, je predmet, ne osebek, kot mora biti pri trpniku. Tako govorjenje je nepotrebno. Tudi oblika »išče se Urša Plut« je slaba, ker je dvoumna: *Urša Plut* je namreč v takih primerih mogoče pojmovati ali kot osebek tvornega ali trpnega stavka, tj. bodisi kot vršilca dejanja bodisi kot njegov cilj. Zato take primere, kot že povedano, izražamo tvorno: *iščejo Uršo Plut*. Če jo tudi sami iščemo, rabimo 1. osebo: *iščem (iščeva, iščemo) Uršo Plut*.

Tip *išče se Uršo Plut* je prišel k nam od drugod, kolikor toliko pa ga delajo domače zveze kot *mного stvari se je pozabilo oz. vsepovsod se išče zlato*, kjer je *mного stvari* in *zlato* osebek, imata pa enako obliko, kot bi jo imela kot predmet v tožilniku. Od *mного stvari se je pozabilo* pa ni daleč do *mного stvari se je pozabilo*.²²

²² O tipu *išče se Uršo Plut* gl. razpravo S. Škerlja v Beličevem zborniku.

Kadar deležnik na *-(e)n* ali *-t* izraža stanje po izvršenem dejanju, seveda ne izraža dovršnosti: *Čevlji so (bodo, bi bili) razmočeni*, kjer se po povedku edino pametno vprašujemo le s *kaj je s čevlji*. (Da je *biti* nedovršen, ni dvoma.) — Da gre v takih primerih za stanje in ne za trpnik, dokažeš s tem, da namesto del. na *-(e)n* ali *-t* uporabiš tak deležnik na *-l*, ki ga je mogoče rabiti tudi kot prilastek (*rože so uvele*)²³ ali sploh s kakršnimkoli pridevnikom (*čevlji so novi*), ne da bi se pri tem spremenil čas. (Prim. razliko v času med *Rože so uvele*, sed. čas in *Rože so uvenile* pret. čas.)

Stanje (in ne trpnik) se lahko izraža tudi z deležnikom na *-(e)n* ali *-t* nedovršnih glagolov: *ta tipa je delana na roko, streho imajo krito s škodlami, kruh je pečen, kosilo bo kmalu kuhano*. Dejanje, ki se mora izvršiti pred nastopom stanja, je seveda dovršno: *to pipo so napravili z roko, streho so pokrili s škodlami, kruh so spekli, kosilo se bo moralo pred tem skuhati*.²⁴

Glagoli s se

Oblikovno enaki glagoli s *se* (*smeje se, tiska se, govori se, umiva se*) se razvrščajo v tri skupine. Pri *smeje se* je *se* ohranjen v vseh glavnih glagolskih oblikah (*smejati se, smej se, smejal se je*), ne pa tudi v deležniku na *-(e)n* (*razkoračen*) in glagolniku (*smejanje*), *se* sam na sebi pa nič ne pomeni. Redki glagoli tak *se* ali imajo ali pa tudi ne: *jokam se — jokam, sedem — usedem se*.

Pri glagolih tipa *umiva se* je *se* mogoče zamenjati s *sebe* ali s kakim drugim samostalniškim zaimkom ali samostalnikom: *umiva otroka, umiva ga* itd.

Glagoli tipa *ubiti se* lahko izražajo neprehodno dejanje, npr. *ubil se je v gorah* (= zaradi padca ali kako že je umrl). Čisto drugo so seveda primeri kot *ubil je sebe in še nekoga*, kar je tip *umiva se*.

Tip *govori se* v nasprotju s *smeje se* in *umiva se* stoji vedno samo v 3. os. ednine, morfema *se* ni mogoče zamenjati s samostalniškim predmetom, temveč le s splošnim osebkom, npr. z *ljudje* (*ljudje govorijo* ali *govorijo na sploh*).

O tipu *otava se kosi* (v *poznem poletju*) smo že govorili: tu je osebek mogoče spremeniti v predmet, *se* pa opustiti (*otavo kosijo ...*).

Vsi tipi s *se* so tvorni, le zadnji je trpni.

Nekateri glagoli imajo namesto *se* morfem *si*: *prizadeva si, pomaga si, mislim si*. Tudi tak *si* ima različno vrednost: eni glagoli nikoli niso brez njega (*prizadevam si*), pri drugih pa ga je mogoče zamenjati s samostalniško besedo (*pomagam si (sebi, bratu)*), pri tretjih (*misli si*) je nekako odveč. V zadnjem primeru *si* kot da zamenjuje osebek. Nekateri glagoli brez razlike rabijo *se* ali *si*: *upati si (se), premisliti si (se), opomogel si (se) je*.

Kadar sta povedek glagola s *se*, *se en se* izpušča: *bal se je smejati* (ne: *smejati se*). Napačno pa je izpuščati *se* v primerih kot *Naša umetna proza začčenja z Martinom Krpanom*. Glagol *sestoji* pa nima *se*, torej je napačno reči *knjiga se sestoji iz treh delov*.

²³ Ss 1964 (251) napačno meni, da imajo oblike na *-l* (tip *zmrzla voda* ipd.) »pasivni ali trpni pomen«. Dejansko izražajo le stanje. Na str. 264 na istem mestu beremo, da imajo taki deležniki »pasivni pomen in izražajo stanje«. — Moje stališče gl. v Probleme.

²⁴ Ss 263, trdi, da imajo deležniki na *-n* od nedovršnikov »danes izrazito pridevni pomen in izražajo stanje (...), zato tega deležnika ne moremo rabiti pri opisovanju pasiva za nedovršnike«. Ze v Probleme 71 sem opozarjal na nasprotno primere (tip *zatiran, zaničevan, slavljen*).

Naklon

Naklon je pojem za poseben odnos govorečega do glagolskega dejanja, stanja, itd. Taki tipični odnosi so trije: povedni, pogojni in velelni. V povednem naklonu za dejanje ugotavljamo, da se (se ne) uresničuje, ali pa se sprašujemo po tem, ali se (se ne) uresničuje. V velelnem naklonu podajamo dejanje kot zaželeno, zahtevano, zapovedano ipd., oz. nezahtevano, nezaželeno, nezahtevano ipd. V pogojnem naklonu podajamo dejanje glede na možnost in pogoje njegove uresničitve.

Te odnose podajajo načeloma specializirane oblike; v sedanjiku npr. povedni naklon izražamo s povednim sedanjikom (delam, tiska se) pogojnega s pogojnikom (delal bi) in velelnega z velelnikom (delaj). Vendar vsak povedni sedanjik (in sploh oblike povednega naklona) ne izraža le povednega naklona, temveč lahko tudi druga dva. Prav tako tudi pogojnik lahko izraža velelni naklon. Velelni naklon lahko izražamo še drugače, npr. z nedoločnikom (*ne jokati*) ali s preteklikom (*da mi takih stvari nisi več vlekel domov*) ipd.

To, kar pogojnik in velelnik izražata z obliko samo, je mogoče tudi opisati s tako imenovanimi naklonskimi glagoli ali prislovi in nedoločnikom. Tako zapoved, da se dela, namesto z obliko *delaj* lahko izrazim z *moraš delati*. Ne hodi pomeni lahko *ne želim, da greš* ali *prepovedujem ti iti*, in to lahko izrazim tudi z *ne smeš iti*. Ali še: *delaj* lahko pomeni *dovoljujem (dam) ti delati, smeš delati, lahko delaš*. Željo posebno pogosto izražamo z osebno glagolsko obliko in prislovom *naj*: *naj gre* = *želim, da gre* ali *dovoljujem mu iti, sme iti, mora iti, lahko gre*. Prim. še *naj bo povedano še to*, kar pomeni isto kot *bodi povedano še to*. Da zveza prislova *naj* z določeno glagolsko obliko ne izraža samo zaželenih, nasvetovanih in podobnih dejanj, kažejo primeri kot *naj sem se še tako trudil, uspel nisem*, kjer *naj sem se trudil* pomeni *čeprav sem se trudil*, torej povedni naklon.

Zveza naklonskega glagola ali prislova in drugega glagola so tistega naklona, v katerem je osebna glagolska oblika: *moram delati* je povedni naklon, *moral bi delati* pa seveda pogojnik (*naj mora delati* ni mogoče, prav tako ne zveza *mora delaj*). Prim. še *lahko dela* (= povedni naklon v pomenu *sme delati*), *lahko bi delal* (pogojni naklon), ni pa mogoče *naj lahko dela* ali *naj more dela(ti)* ipd., ker dveh naklonskih glagolov (izrazov) sploh ni mogoče rabiti drugega ob drugem (prim. nemogoče zveze *more mora delati, more sme delati*). Zanimiva je zveza *rad bi delal*, ki pomeni *želim delati*.

V obeh Kosovelovih pesmih imamo primere za vse tri naklone. S povednikom so izražena vsa dejanja razen *vrnil bi se* (pogojnik) in *daj, dajte, dajte* (velelnik).

V Slovenskem knjižnem jeziku 2 smo pri besedotvorju ugotovili, da tudi izpeljanke iz glagolov pojmujeemo ali povedno ali pogojno (prim. *uresničljiv* = *tak, ki se da uresničiti* (*ki se lahko uresniči, ki se more uresničiti*)). Tudi neosebne glagolske oblike sploh so v določenem naklonu. V Kosovelovih pesmih so take neosebne oblike *zlovešča, bolest, sanje, iskanje, spoznanje, življenje, pogrezanje, hlad in spanje*. Vse po vrsti so v povednem naklonu, o čemer se prepričamo tako, da jih »opišemo«: *zlovešč* = *tak, ki naznanja slabo*, ne pa morda *tak, ki naj bi naznanjal slabo*; *bolest* = *to, da kaj boli*, ne *to, kar naj bi bolelo, kar bôli* itd. Zanimive s tega stališča so zloženke kot *kažipot*, ki so tudi povedniške: *kažipot* je *naprava, ki kaže* (ne, *ki naj bi kazala* ali *ki káži*) *pot*.

Zapiski, ocene in poročila

F. S. FINŽGAR IN PREŠERNOV DOM V VRBI

Na Prešernov smrti dan 1937 je pisatelj F. S. Finžgar govoril o Pesniku v ljubljanskem radiu in prvič povedal misel, da bi morali Prešernov rodni dom v Vrbi odkupiti ter preurediti. Naslednji dan sem v razredih realne gimnazije v Mariboru, v katerih sem poučeval slovenščino, o tem govoril in pozval dijake: kaj, ko bi nabrali v ta namen nekaj denarja in ga poslali pisatelju Finžgarju. S tem bi dijaki pritrdili pisateljevi zamisli in pričeli dejansko delo za njeno uresničenje. Kar smo nabrali, sem 10. II. poslal z nakaznico Finžgarju, ki mi je odgovoril s tem-le pismom:

Ljubljana, Dobrilova 30, 12/II 1937

Velemenjeni gospod profesor!

Vaše pismo in denar, nabran po dijakih 328.25 din sem včeraj prejel. Prav iskrena hvala. Ne veste, kako mi je to dalo novo pobudo, da se za uresničenje te misli trudim še nadalje. Profesor Plečnik, ki sem ga pred par leti peljal na Prešernov dom, mi je z velikim veseljem to misel potrdil in bil pripravljen vse storiti, da ta dom umetniško restavrira v pristno prvotno stanje, ga uredi in tako napravi muzej s Prešernovimi deli in njegovo zapuščino, ki jo ima Tomo Zupan.

Pred nekaj tedni sem bil spet tam in sem govoril s sedanjo posestnico vdovo. Ta se je izjavila, da bi bila pripravljena hišo odstopiti, ako ji na obširnem vrtu kar poleg gospodarskega poslopja postavimo novo hišo. V letošnjih počitnicah bom skušal dobiti to zagotovitev v obliki pravno veljavne pogodbe (pri njej ima besedo tudi varstveni urad — sodnija, ki upam, da ne bo nasprotovala). Ako se mi to posreči, potem je stvar kaj lahka. Ob tem ljubem daru se mi je rodila misel, kaj ko bi samo slovensko dijaštvo in tudi učenci osnovnih šol si dali nalogo, da ta dom sami postavijo? Sodim, da dosti nad 200.000 ne bi stalo. Morda imamo skoro toliko vseh šolarjev in če bi vsak dal dinar, je zadeva rešena. Nekaj pa bi banovina morala prispevati in vsa naša glavna mesta v Sloveniji. Prof. Plečnik bi vse naredil sam in s svojo šolo brezplačno. To bi bil ponosen monument naših šol in dokument slovenske zavednosti naših mladih. Ali ne?

Torej ponovno iskrena zahvala vsem in Vam posebno. Naj bi to prvo tako plemenito zrno vzkliko v uresničenje te misli.

Z odličnim spoštovanjem

vdani
Finžgar

Na nedatirani dopisnici (poštni žig: 15. II. 37), s katero mi je Finžgar odgovoril glede nekih slik (verjetno Prešernovega doma), je pripisal: »Ako bo posestnica privolila, potem osnujemo takoj tako zvezo vseh kulturnih družb, ki bo potem skušala dobiti od naše mladine ta obolus. Lepo bi bilo, če bi otroci postavili Dom največjemu možu!«

Cez leto dni je Finžgar spet govoril v radiu o tem, »kako se je rodila zamisel, da bi bila vprav naša mladina... — tista, ki naj prevzame glavno breme za izvršitev tega namena« (namreč odkupa Prešernovega doma).

Spomnil se je tudi mojih mariborskih dijakov: »Ko sem to omenil l. 1936 in 1937 mimogrede pri predavanju v Ljubljani, v Celju in nekaj malega napisal v »Mladiki«, so se oglasili takoj dijaki iz Maribora in poslali zbirko nad 300 din kot prvi kamen za Prešernovo hišo... (Nato omenja še učitelje v Celju in skupino študentov, ki so ob njegovem predavanju med njimi tudi darovali v ta namen.) To mi je bil jasen kažipot, kako bi se izvedel odkup Prešernove rojstne hiše. Od nekdanj že je bil dijak tisti, ki je hodil v Vrbo in danes je prav tako *dijak*, ki je v svoji ljubezni prvi žrtvoval za ta namen, še preden je bil sestavljen odbor.« (Slovenski dom 8. II. 1937, št. 30, str. 2).

Naj bo ta objava Finžgarjevega pisma kot prispevek k zgodovini ureditve Prešernovega doma po tridesetih letih njemu v počastitev, mojim nekdanjim dijakom pa v lep spomin!

Vilko Novak

Če pomislimo, kako slabo se mladi ljudje izražajo tudi potem, ko so razen osnovne končali še kako drugo šolo, moramo priznati, da smo jih vsi skupaj naučili bore malo. Kje bi iskali krivdo? Koga bi osumili? Kdaj se pravzaprav začne jezikovna vzgoja?

Otroci, s katerimi se starši nimajo časa pomenkovati, imajo reven besedni zaklad in v šoli ne morejo tekmovati s tistimi, ki so jim zgodnja otroška leta minevala ob kramljanju z odraslimi, niti z onimi, ki so pred šolo obiskovali varstveno ustanovo. V zlatih časih, nekoč pred sto leti kot v pravljici, so otrokom predle zgodbe sive babice in marsikateri pisatelj se je za umetniški ugled zahvaljeval prav njim, ali materi ali dedu. Zgodnje otroštvo je preorana njiva, ki čaka na dobro seme. Skrb za izražanje je žal le redkim staršem eno najpoglavitejših prizadevanj in le malo je takih, ki pri jezikovni vzgoji ne prenesejo spakovanja, zmaličenih pomanjševalnic, skratka vsega, kar dela otroški jezik še manj razumljiv.

Prvi, ki v dobrem ali slabem vplivajo na otrokov jezikovni razvoj, so prav gotovo starši.

Načrtna jezikovna vzgoja se začne v šoli. Šele v ta proces smo zapleteni tudi učitelji, in precej usodno zapleteni. Človek kaj hitro odraste in začne kritično ocenjevati prehojeno pot. Spomni se učitelja iz prvega razreda, pa ugotovi, da se otrokom ni kaj prida posvečal. Tudi učitelj tretjega razreda se ni briga za zanje. Vseeno je bilo, kako so govorili v četrtem, saj jim ni nihče popravljaj napak. Učitelj, ki je poučeval zemljepis, je sam govoril v narečju. Slovnicične napake v kontrolnih nalogah učitelja fizike niso motile. Poprave slovenskih šolskih nalog so zmašili na rob, v letu so pisali vsega pet ali šest spisnih nalog, govornih vaj pa sploh niso imeli.

Drugi, ki je na otrokov jezikovni razvoj dobro ali slabo vplival, je bil učitelj.

Medtem so učenci pridno prebirali stripe. Še tako nejasna slika jim je povedala več kot do kraja ožeto besedilo v vegastem oblaku. Spretno so plavali v povodnji srbohrvaških časopisov in vsak večer poslušali v radiu magnetofonske prenose jecljavih intervjujev.

Vmes so se nekateri srečno prebili skozi srednjo šolo, dosegli poklic, se zaposlili in se potem nekega dne v spominu sprehodili skozi šolska leta ter ugotovili, da je bilo v tej šoli nekaj narobe. Če pa bi morali karkoli zapisati ali povedati, bi v intervjuju slovenska javnost znova lahko slišala jezikovno babilonščino.

Naloga osnovne šole — kaj šele srednje — pa je, da učenca nauči pisnega in ustnega izražanja! Dalj ga uči, manj ga nauči, taka je vsakdanja praksa.

K jezikovni vzgoji prispevajo svoj delež vsi predavatelji, slavist pa si mora delo večše organizirati, če hoče, da bo vsaj približno opravil naloge, ki mu jih nalaga učni načrt. Škoda, da je pri pouku pisnega in ustnega izražanja skoraj praznih rok. Najprej si ni čisto na jasnem z metodo. O tem, kaj je v metodiki materinščine novega po svetu, navadno sploh ne more imeti pojma. Po lastnem preudarku določa področje govornih vaj, če jim sploh posveča dovolj skrbi. Široko uporabnih jezikovnih učbenikov nima. V šestem razredu si nima s čim pomagati, menda mu že deset let ni nihče napisal jezikovne vadnice. Večina učiteljev slovenskega jezika se v šoli itak ukvarja s slovnico in ne z jezikovno vzgojo. Slovnico slavist že zna poučevati, jezikovno vzgajati pa dostikrat ne. Tudi njega so vedno učili, ne vzgajali. Zdaj pa se je še pri pouku nekaj zapletlo: ali naj uči analizirati po novem ali po starem? Naj obravnava glagol po starih ali novih avtoritetah? Kakorkoli se odloči, ni prav. Nekateri so sklenili, da spornih poglavij ne bodo učili. To pa je še najmanj prav.

V šoli ne bi smelo biti nobene zmedenosti, nobenega priseganja na Rupla ali Toporišiča, pač pa vzoren red, trdnost in enotnost. Učiteljem slovenskega jezika bi morala biti temeljito poznana metodika predmeta. Slavist bi se moral strokovno, predvsem praktično izpopolnjevati. Moral bi vedeti, kako poteka pouk materinščine pri drugih narodih, tako pa še nihče ne ve, kdaj bo dobil dovolj učnih pripomočkov, pa tudi tega ne, ali jih bo znal uspešno uporabljati. Dokler bodo učenci z nezadostno oceno lahko napredovali v višji razred, dokler bo raven znanja lezla navzdol, toliko časa od njih tudi boljše pismenosti ni vredno pričakovati. Mladi človek bo z leti dosegel poklic, morda pcklic take narave, da bo moral govoriti in pisati za javnost, in povesti o jari kači in steklem polžu ne bo nikoli konca.

Če hočemo doseči boljšo pismenost, ne bi smeli dovoliti, da nam kulturo jezika kvari slab tisk. Vsaka javno posredovana beseda bi morala biti jezikovno brezhibna — kdor se ne zna pravilno izražati, naj za javnost ne govori ali pa naj se temeljito pripravi. Učitelje slovenskega jezika je treba strokovno čim boljše usposobiti že na akademiji ter jih življenjsko pripraviti na stik s šolo in z njenimi nalogami. Celo v šolski sistem bi bilo dobro vnesti več reda in doseči neko trdnost in zmernost tudi v učnem načrtu.

Berta Golob

NEKAJ BESED O SLOVARJU SLOVAŠKEGA JEZIKA (SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA)

Avgusta preteklega leta sem imela kot udeleženka odlično organiziranega in pripravljenega letnega seminarja za slovaški jezik in kulturo (Studia Academica Slovaca) v Bratislavi priliklo, da se seznanim tudi z nekaterimi ustanovami in delovnimi kolektivi, ki skrbijo za napredek in rast slovaške kulture, posebno s tistimi, ki se ukvarjajo z raziskovanjem in kulturo slovaškega jezika. V mislih imam zlasti inštitut za slovaški jezik pri akademiji znanosti. Prijazni sodelavci inštituta so mi prikazali in osvetlili svojo raznovrstno dejavnost. Zanimalo me je predvsem delo za slovar slovaškega jezika, katerega peta, a ne zadnja knjiga, od črke V do črke Ž, je izšla leta 1965. Ne zadnja zato, ker pripravljajo še šesto knjigo, ki bo obsegala dodatna gesla in osebna ter zemljepisna imena. Naj mi bo dovoljeno na kratko predstaviti to veliko delo, ki se odlikuje posebno po tem, da je v končni fazi nastajalo le sedem let (prva knjiga je izšla 1959.), kar je za slovar s takim konceptom in takim obsegom kratka doba. Delo so dokončno zastavili leta 1950, ko so si prišli na jasno, kakšen naj bo koncept: slovar slovaškega jezika (v nadaljnjem SSJ) naj bo srednjega tipa, obsega naj okrog 100.000 gesel, zajame naj besedišče knjižne slovaščine, kakor se je ustalilo v leposlovju in strokovnih delih od osemdesetih let prejšnjega stoletja do danes. Slovar naj ima predvsem normativno, manj informativno vlogo.

Omeniti je seveda treba, da se je ekscerpiranje in zbiranje gradiva za slovar začelo pravzaprav že v prejšnjem stoletju v Slovaški Matici v Turčianskem Sv. Martinu, da je po daljši prekinitvi ponovno oživelo leta 1925 in da je slovar 1946 začel izhajati v zvezkih pri Slovaški Matici (izšel pa je le en zvezek). Po reorganizaciji Slovaške Matice pa se je vse slovarsko delo skoncentriralo pri Slovaški akademiji znanosti in se, kot rečeno, 1950. znova začelo.

Kako se je zastavljeni koncept uveljavil in uresničil? Od napovedanih 100.000 gesel je število naraslo na 120.000 in nadaljnjih 3000 gesel, ki jih bo zajel dodatek v šesti knjigi. Slovar je v glavnem izpolnil napovedano nalogo, oddaljal pa se je, po mnenju kritike, glede na obljubljeni normativnost in glede na izbor besed, ki je pomanjkljiv, oziroma premalo kritično opravljen. Tako zajema SSJ, po mnenju kritike, precej posebnih, stilistično obarvanih besed, medtem ko manjkajo mnoge besede, ki bi po zastavljenem konceptu in nalogi, da naj slovar zajame čim popolnejše besedišče današnjega slovaškega jezika, ne smele izostati.

Mislím, da ni podobnega kolektivnega dela, ki bi bilo brez napak in pomanjkljivosti. Čeprav se vsak kolektiv pri opravljanju takega dela skuša dokopati do enotnih stališč in pogledov glede na izbor besed, njihovo vrednotenje, način razlaganja in na podobna vprašanja, s katerimi se neprestano srečuje vsak posamezni delavec, je tako enotnost le težko doseči v zaželeni meri. Zato se tudi ni lahko izogniti raznim nedoslednostim v formulacijah razlag, na kakršne naletimo tudi ob prebiranju tega slovarja. Mislím predvsem na besede, ki bi po svoji predstavnosti in vsebinski sorodnosti ne smele biti različno razložene (npr. meseci, dnevi v tednu). Podobno neenotnost oziroma neuskkljenost je opaziti tu in tam pri kvalificiranju besed, zlasti v frazah, pri razvrščanju posameznih fraz, tu med splošno ponazorovalno gradivo, tam pod frazeološko ali terminološko gnezdo. Če bi se pri takem delu hoteli zavarovati pred podobnimi nedoslednostmi in neenotnostmi, bi bilo potrebnih več delo spremljajočih sprotnih evidenc, kakor: koordinacijska kartoteka razlag, kartoteka v slovarju evidentiranih sinonimov in podobnih pomožnih elaboratov. Vse to pa terjá — to nam mora biti jasno — veliko truda in časa in bi se s tem izdajanje slovarja gotovo podaljšalo.

SSJ je bil ob izidu četrte knjige deležen precejšnje kritike slovaških jezikoslovcov in drugih predstavnikov slovaške kulturne javnosti. Pri tem mislim samo na stvarne kritične pripombe, ki zadevajo izrazito strokovno plat, kajti očitkov tudi v drugih smereh ni manjkalo. Vendar kljub nekaterim pomanjkljivostim lahko bralec že ob bežnem pregledu slovarja ugotovi njegovo veliko vrednost. To mu dajejo v glavnem jasne in kratke razlage, logična in pregledna razvrstitev pomenov in dovolj predstavno ponazorovalno gradivo, ki primerno dokumentira rabo. Morda je v njem le preveč citatov, ki za ponazoritev zlasti nevtralnih, neopaznih besed oziroma pomenov niso nujno potrebni. Slovar je dosegel tudi veliko mero preglednosti z ustreznim tiskom. Simpatično je tudi dejstvo, da glava v geslih ni preobremenjena s slovničnim aparatom. Z vsem tem so sestavljavci dosegli tudi veliko uporabnost slovarja, za katero težijo prav vsi, ki imajo opravka s podobnim delom. Slovar slovaškega jezika je veliko in pomembno delo, s katerim se je slovaški narod uvrstil med druge slovanske narode, ki so tovrstno dolžnost že izpolnili.

Naj mimogrede omenim še načrt prizadevnega slovarskega kolektiva v bližnji prihodnosti. Za svojo najnujnejšo nalogo ima pripravo priročnega slovarja slovaškega jezika, temu pa naj bi sledila priprava in izdaja večjega češko-slovaškega slovarja in slovarja sinonimov. Tudi veliki slovar, ki naj bi zajel in dokumentiral celotno besedno bogastvo slovaškega jezika, je v daljni perspektivi.

Joža Meze

NIKO GRAFENAUER: PEDENJPED

Grafenauerjeva zbirka pesmi za otroke (Niko Grafenauer: Pedenjped, Mlada obzorja 10, Obzorja 1966) je pomembna poživitev slovenske otroške poezije. Morda bi o knjigi morali dati ustrezno sodbo tudi psihologi in pedagogi, praksa pa ji bo priznala nedvomno upravičenost.

Po Pavčkovih pesmih (predvsem mislim na Mačka na dopustu), po Kovičevi Franci izpod klanca je Grafenauerjev Pedenjped po letu 1945 časovno morda tretja pomembnejša knjižica pesmic za otroke, glede kakovosti pa za njima prav nič ne zaostaja. Pristnost in neposrednost novih pesmi temelji na otrokovi igri, čestokrat na njegovem razmišljanju, rojenem iz dolgočasja in osamljenosti, na otrokovem spoznavanju, sebe, okolja, novega vedenja in živalskega sveta. Res pa je tudi, da Grafenauer pri tem ni našel mnogo novih motivov, ampak je marsikdaj uporabil take, kot jih poznamo že iz Najdihojce, iz Župančičeve otroške lirike, tudi iz Utvinih Kraguljčkov in od drugod. Toda to snov je znal Grafenauer povedati na nov način, otroku današnje dobe verjetno bližji.

Pedenjped je osebnost, o tem ni dvoma. Zdi se nam sicer, da je marsikdaj osamljen, ker mu okolje posveča premalo pozornosti; zato se spakuje pred ogledalom, kar preveč tiči med knjigami, ki jih še ne zna brati, preveč hitro plane v trmo in jok in naredi preveč škode po hiši. Pedenjped res ni tisti nežni in pridni Ciciban, ki se morda kdaj ne umije ali pa si morda raztrga hlače; Pedenjped je mnogo bolj bojevito razpoložen. Pri vsem tem pa nam Pedenjped od Cicibana ni manj simpatičen, kajti v svoji neposredni otroškosti je enako ljubeč.

Grafenauerjeve verze za otroke odlikuje lepa ritmičnost s prijetnimi in neprisiljenimi rimami. Jezik je živ, današnji. Prijetne so besede, kot »pedenjsrajčka, pedenjhlāče, pedenjbratec, pedenjočka, pedenjura« in podobne. Med najbolj posrečene izraze sodi nedvomno glagol »našlikašlakati«. Pedenjped bratca draži s »šlik šlak« in pedenjbratec ga zatoži.

*»Pedenjočka prst izproži,
naglo sodi, nič ne čaka:
ta nagaja, oni toži,
kar oba našlikašlaka.«*

Ljubka beseda je razvrednotila telesno kazen in ji odvzela zastrašujočo pretnjo, pesmica pa je s tem samo še pridobila na vzgojni vrednosti. Podobnih primerov je mogoče navesti še več. Po drugi strani pa menim, da je Grafenauer ponekod nekoliko nekritično uporabil nekatere besede, ki jih sedemletni otrok (saj so menda njemu v prvi vrsti namenjene te pesmi) verjetno še ne more razumeti: *dvom, posvetovati se, postava* (= zakon), *aretirati, pogodba, študirati, diplomirati, torero, všečno, teorija, svetovljan, srenja, izvedenec* in morda še kaj.

Nedvomno Grafenauer zna zabavati otroka. Pripoveduje mu o tem, kar otrok sam doživlja in spoznava. Skupaj z otrokom se ponorčuje iz tožarjenja, obrekovanja, nesmišelnih sporov za nič, potepanja, veseljačenja itd. Pri tem zna s plastičnim izrazom ustvariti živahnost in prepričljivost. Tako v Svatbi pripoveduje o govorniku medvedu: »*Ploškanje mu jezik zveže / pa zato po jedi seže. / Ko naposled zopet zine, / mu iz ust lete drobtine: ...*«

Vendar pa v nekaterih pesmih živali kar preveč pljujejo in psujejo, tako da postane to že neprijetno in se zdi, da hoče pesnik učinkovati na preveč cenen način.

Najboljše pesmi v Grafenauerjevi zbirki so Dvojčka, Junak, Šlik šlak, Potuha, Biba leze biba gre, Zadrega, Abeceda, Učenjak, Svatba, Pregled in še katera, ki bodo, prepričan sem, kmalu znane premnogemu našemu pedenjpedu.

Knjigo je opremila in jo obogatila z ilustracijami akademska slikarka Lidija Osterc.

Borut Stražar

SLOVSTVENI DROBCI OB MÓRU JÓKAIJU

Lani je Pomurska založba izdala prevod Jókaijevega romana Zlati človek. Zdi se, da je razširjanje in utrjevanje slovensko-madžarskega kulturnega spoznavanja in sodelovanja to pot prišlo pod vpliv malce zastarelega slovstvenega okusa in je zategadelj seglo precej nazaj v madžarsko književno preteklost. Ta občutek namreč dobi bralec pri branju Zlatega človeka, povzročajo pa ga tudi ugodna doživlja ob branju sodobnega madžarskega romana Pokopališče rje, ki ga je leta 1963 objavil Endre Fejes, slovenski prevod (Jože Olaj) pa je predlanskim izdala prav tako Pomurska založba. Fejesov roman je v izvorniku doživel nove izdaje, kmalu je bil preveden v številne tuje jezike, bil je tudi dramatisiran in uprizarjan najprej v Budimpešti, kasneje pa še drugje. Že vse to kaže, da je bilo Fejesovo delo res zelo upravičeno in koristno prevesti v slovenščino. Končno potrjuje vtis zastarelosti, ki ga nudi Jókaijev roman, še dejstvo, da je prvi slovenski prevod Jókaijeve proze izšel že skoraj pred sto leti. V zapisku ob prevodu Zlatega človeka (Jože Filo, Mór Jókai v slovenščini, Dialogi II. 1967, št. 2, 87—89) namreč po naslovu in vsebini lahko sklepamo, da gre za prvi slovenski prevod Jókaijeve proze, kar pa ni res. Avtorju članka sicer ne moremo očitati, da tega ne bi vedel, saj se intenzivneje kot drugi danes ukvarja s slovensko-madžarskimi stiki. Ker pa gre za neraziskano območje naše kulturne preteklosti — spričo tega lahko pride do zmote — bi vendarle kazalo v Filovem zapisku ob navajanju številnih Jókaijevih prevodov v druge jezike opozoriti tudi na to, kaj je bilo Jókaijevega že doslej prevedenega v slovenščino.

Jókaija, za tisti čas zelo spretnega romansierja in tudi nemško beročim priljubljenega romantika, zasledimo v slovenščini namreč že leta 1871. Tedaj je v Letopisu Matice slovenske izšel prevod njegove proze Adamante. Delo je prevedel Lavoslav Gorenjec-Podgoričan, ki je tisti čas največ prevajal iz ruščine in češčine, a tudi iz madžarske književnosti (prim. J. Rotar, Slika kao oblik realističke novele, Radovi fil. fak. Zadar, Zv. 5, 1964, 193). Pa tudi kasneje se Mór Jókai vsaj še enkrat pojavi v slovenskem prevodu. V zbirki povesti Naš dom (zv. 5, Celje 1905, 70) je objavljen prevod Jókaijeve novele Karin (prim. tudi: Dr. Stanislav Kos, Bibliografsko kazalo k svetovni književnosti v slovenščini do leta 1962; Študijska knjižnica v Mariboru).

Z Jókaijem pa je povezan še en slovstvenozgodovinski drobec. Fran Maselj Podlimbarski je bil leta 1879 v Požunu (Bratislavi) na računovodskem tečaju za bodoče računovodske častnike. Po svojem nagnjenju je iskal stika s kulturnim in javnim življenjem tudi v slovaškem središču, kolikor so mu seveda dopuščale okoliščine. Tako je ob neki priložnosti poslušal Móra Jókaija, tedaj poslanca, ki je v Bratislavi imel javno predavanje. Maselj je ob tej priložnosti zapisal v beležnico: »'Lathato isten', to je 'vidljivi bog', je bil predmet govora, kateri je govoril Mór Jókai, sloveči madžarski romanopisec v mestnej dvorani. Govoril je o sebi, kako ga je rešil 'lathato isten' 48. leta sovražnih krogel...« (prim. Masljev dnevnik 11. 5. 1879, ms št. 1052 v NUK).

Na ta drobec je vredno opozoriti že zategadelj, ker bi ga (za razliko od prejšnjih dveh) le stežka našel, kdor se s Podlimbarskim ni imel priložnosti podrobneje ukvarjati in pregledati njegovih sedemintrideset drobno pisanih in sploh zanimivih beležnic. Zadnje leto je bilo nekaj več napisanega o slovensko-madžarskih stikih v preteklosti (npr. J. Filo ob Avgustu Pavlu), pa naj se tistemu dodajo še gornje vrstice.

J. Rotar

SLOVENIAN-ENGLISH GLOSSARY OF LINGUISTIC TERMS*

Ta »slovensko-angleški slovar jezikovnega izrazja« je sestavil naš rojak, ki je v Ameriki doktoriral s temo »Slovenski glagolski sestav: morfofonemi in premene«, sicer učitelj ruščine na slavističnem oddelku Pensilvanijske drž. univerze. Ker sem že pri predstavljanju, naj povem še to, da je njegovo disertacijo mogoče naročiti ali na mikrofilmu ali kserografirano (118 str.) v Ann Arborju, Michigan (University Microfilms, Inc.) za sorazmerno majhen denar. Iz izvlečka disertacije vidim, da ima naslednjih 9 poglavij: Splošni uvod, Fonemi moderne knjižne slovenščine, Temeljne ugotovitve — Definicije in izrazje, Končniške premene, Premene osnove, Tonemske premene, (Netonemske) naglasne premene knjižnega jezika, Normirani pogovorni jezik in Zaključki. Sledita še Dostavek in Bibliografija.

Jože Paternost pripravlja tudi velik slovensko-angleški slovar.

In sedaj k terminološkemu slovarju, ki ima 8 strani uvoda in 339 str. slovarskega besedila.

V uvodu zvemo, da gre za slovar glavnega slovenskega jezikoslovnega in slovničnega izrazja. S tem v zvezi so sprejeti vanj tudi taki izrazi, ki koristijo, če se jezika učimo ali ga poučujemo (npr. imena narečij, ločil, posameznih vidnih pisateljev in filologov). To je gotovo prav koristno. Enako pozdravljam dejstvo, da so v slovar sprejeti tudi izrazi iz stilistike in literarnih ved. Razen tega je dodano še osnovno sodobno besedišče slovenskega knjižnega jezika (kakih 30 % slovarja, skupaj s stil. in slovstv.). Pisec zadnje opravičuje z dejstvom, da je do mnogih sodobnih izrazov bodisi težko priti ali pa sploh niso zaznamovani v naših dvojezičnih slovarjih. Gotovo je prav, da je te besede sprejel v svoj slovar: tako bo angleško beroči — temu je slovar sploh namenjen — lahko bral slovenska strokovna besedila že s tem slovarjem, po drugih pa bo posegal le v redkih primerih, ko v strokovno besedilo zaide (v citiranem delu) kaka druga beseda.

Izraze je Paternost izpisal iz Slovenskega jezika, Slavistične revije, Jezika in slovstva, slovenskih slovníc (Breznik 1916, Bunc 1940, ured. odbor 1964, Toporišič (Skj 1. 1965) in priložnikov: Ramovševe Kratke zgodovine... in Morfologije, Nahtigalovih Slovenskih jezikov in Uvoda v slovansko filologijo, Bezlajevih Osnov fonetike, Jezikovnih pogovorov 1965 in SP 1962. Izrazje za stilistiko in leposlovne vede je iskal v Besedni umetnosti Silve Trdinove in Pripovednih delih F. S. Finžgarja J. Toporišiča. Iz zadnjega dela ima tudi večino splošnega besedišča. Poleg tega je uporabljal še priložnik Visokošolski študij in poklici (1963). Nekaj so mu koristili tudi slovarji: J. Kotnika Slov.-angl. slovar, S. Bunca Slovar tujk, S. Škerlja Slov.-sh. slovar in njegov lastni Rus.-angl. slovar lingv. izrazja. — S te strani je slovar gotovo v redu. — V uvodu je ponatisnjen tudi Riglerjev zemljevid k razpravi o slovenskem vokalizmu.

Tako zbrane slovenske terminologije z omenjenih področij doslej sploh še nismo imeli, zato je delo že zaradi tega zelo koristno. Kolikor sem opazil pri preizkusih na slepo, se je Paternostu izmuznil komaj kak izraz (nemara *istosklonski* — *raznosklonski* pri prilastku namesto napačnega našega slovníčarskega *priredni* — *podredni*). Tudi prevodi so — če smem soditi tudi o tem — prav dobri. Dela smo v celoti lahko veseli. Morda bi pri možni drugi izdaji vendarle ne bilo napak, ko bi posamezni zastareli izrazi (npr. *edinica* = unit) bili kot taki tudi označeni, če ne kar izpuščeni.

S tem Paternostovim delom je slovenska jezikovna literatura — v veliki meri pa tudi literatura slovstvenih ved — postala pristopna najširšim možnim krogom na svetu. Prvi blagodejni učinek bi utegnilo biti dejstvo, da nas bo svet bolje poznal in tudi pogosteje citiral v razpravah o slovenskem jeziku in jezikoslovju. Z druge strani pa bi se sami morali še bolj zavedati svojega mednarodnega visoko kvalificiranega občinstva, ki v jezikoslovju številčno daleč presega naše domače znanstvene bralce.

J. Toporišič

* Compiled by Joseph Paternost, The Pennsylvania State University, 1966.

V NAŠI REVII SE NISMO OCENILI

Rádo L. Lenček: The Verb Pattern of Contemporary Standard Slovene with an Attempt at a Generative Description of Slovene Verb by Horace G. Lunt. Otto Harrassovitz, Wiesbaden, 1966 (izšlo 1967).

V OCENO SMO PREJELI

Miško Kranjec, Rdeči gardist, 3. Roman. Izdala Pomurska založba Murska Sobota. 1967. Sovetskoje slavjanovedenie 1967/1. Akademija nauk SSSR.

Zorko Jelinčič, Razvoj slovenskega ribištva ob tržaški obali. Trst 1967.

Alois Hergouth, Sladka gora — Der süsse Berg. Založba Obzorja, Maribor 1967. Izbral in prevedel Kajetan Kovič.

Gregor Strniša, Samorog. Izdano ob 100-letnici slovenskega gledališča. Založba Obzorja, Maribor 1967.

Oskar Hudales, Taborjenje ob Črnem jezeru. Mlada obzorja 11. Založba Obzorja, Maribor 1967.

Boris Paternu, *Helga Glušič-Krisper*, *Matjaž Kmecl*: Slovenska književnost 1945—1965. Prva knjiga. Izdala in založila Slovenska Matica. Ljubljana 1967.

Problemi 51. April 1967.

Ratko Pasarič, Dubrovačke varijacije, Lirske meditacije. *Vladimir Tom Bošnjak*, Nas je ova zemlja porodila (Poema), Motivi (Omladinski dramski recital). NIŠP Čakovec, 1967.